

Procesuální teologie a ekologická etika (Jay B. McDaniel)

1. Co je procesuální teologie?

Procesuální teologie (někdy také překládáno jako „procesní“) vychází z myšlenek britského filosofa a matematika **Alfreda Northa Whiteheada** (1861–1974), který od roku 1924 působil jako profesor na Harvardově univerzitě. Nejprve pracoval s Bertrendem Russellem na díle *Principia Mathematica* (3. sv. 1910–1913) a stal se tak jedním ze zakladatelů matematické logiky. Zatímco Russell se přiklonil k novopozitivismu a prohlašoval se za agnostika a na náboženství spíše útočil jako na pověru (kniha *Proč nejsem křesťanem*), Whitehead rozpracoval svéráznou metafyziku a filosofii přírody. Jeho hlavním dílem je *Process and Reality* (1929). V celé skutečnosti Whitehead vidí nepřetržitě vznikání. „V protikladu k tradiční metafyzice, založené na substanci a esenci, popisuje procesuální myšlení skutečnost pomocí pojmů vznikání, změny a události. Základními jednotkami skutečnosti jsou na subatomární rovině události, jež mají extrémně krátké trvání; dosahují vrcholu ve svém naplnění a pak zanikají, aby byly v proudu života nahrazeny dalšími entitami.“ (*Encyklopedie moderního křesťanského myšlení*) Ani Bůh není zcela neproměnný, ale je do určité míry procesem. Boha zároveň chápe panenteisticky.

Whiteheadovy myšlenky rozvinul a zpopularizoval a ještě více k teologické oblasti vztáhl **Charles Hartshorne** (1897–2000), který působil jako profesor filosofie na několika amerických univerzitách (Chicago, Emory, Texas). Procesuální teologií v současnosti rozvíjí také řada dalších teologů a teoložek, převážně v USA. Mezi významné představitele patří např. **John Cobb** (*1925), který se již velmi brzy zabýval ekologickou etikou (kniha *Is it Too Late? A Theology of Ecology*, 1971).

2. Procesuální teologie Charlese Hartshornea

Charles Hartshorne v roce 1984 publikoval knihu *Omnipotence and Other Theological Mistakes*, která je dobrým vstupem do procesuální teologie. Na jejím základě se nyní pokusím osvětlit důrazy procesuální teologie.

2.1 Teologické omyly podle Charlese Hartshornea

1. Bůh je absolutně dokonalý, a proto je neproměnný.

H. odmítá představu, že to, co je dokonalé, je neproměnné. Básník Wordsworth o své ženě napsal, že je „dokonalá“, ale určitě tím nemyslel, že se nemění. H. připouští, že Bůh se nemůže měnit k horšímu. Ale neexistuje změna k lepšímu? Tradiční námitka zde zní tak, že změna k lepšímu by předpokládala, že Bohu předtím chyběla dokonalost. H. s touto námitkou nesouhlasí. Uznává sice, že Bůh je vždy dobrý, spravedlivý a moudrý ve vztahu ke světu – v těchto abstraktních vlastnostech se nemění, protože spravedlnost a dobrota jsou samy abstraktní. Absolutní maximum krásy je však nesmyslná představa. Estetický smysl může být stále obohacován novou krásou. Bůh se může radovat z veškeré minulé, ale i budoucí krásy, která jej obohacuje. S tímto souvisí i H. kritika představy Boha, kterému by nic nechybělo, kdyby nestvořil svět.

2) Všemohoucnost.

Chápeme-li Boha jako dokonalého, dáváme mu i atribut dokonalé moci. Taková představa moci znamená představu, že Bůh určuje veškeré detaily toho, co se ve světě děje. Co se děje, je v jeho režii. Zemřou-li na rakovinu, je za tím Bůh, a ptám se: „Proč to udělal?“ Tato otázka se stále opakuje po každé katastrofě (problém teodiceje). Aniž by si to přiznali, teologové zde Bohu připsali tyranskou moc, i když si zčásti uvědomili, že se tím dostali do potíží a museli dle H. užívat „double-talk“ tak jako politikové, aby skryli svůj omyl i sami před sebou. Věděli, že musí definovat hřích jako něco, co děláme svobodně, když neuposlechneme Boží vůli. Ale jak lze neposlušovat všemohoucí vůli? Odpovídalo se na to tak, že Bůh nepůsobí hřích, ale jen mu nezabraňuje, dovoluje mu, aby se udál. (Možno doplnit i dalšími odpověďmi na otázku zla – Jonas, C. S. Lewis, *pedagogický význam a problém svobody*). Harsthorne dokonce uvádí odpověď „nejznámějšího ze scholastiků“, který tvrdil, že Bůh rozhoduje, že někdo má udělat čin A, ale Božím rozhodnutím je i to, že tento čin bude vykonán svobodně. H. říká – to je jako když gangster řekne poté, co nastíní, co udělá: „Bude se ti to líbit“. A ptám se: pokud toto není ideál moci, který má despota, co je to?

V Novém zákoně je analogií pro Boha rodič (v tehdejší době mužského šovinismu otec). Moudří rodiče však přece neurčují všechno ani u malých dětí, natož u potomků, kteří již dozrávají nebo jsou již naprosto zralí. Jejich potomci se tím vystavují samozřejmě riziku, riskují. Ale svět bez rizika je nepředstavitelný. H. tím odmítá představu Boha jako loutkáře, všemohoucího Boha, jehož protějškem může být je mrtvý svět. Již Whitehead tvrdil, že Bohu byly přisouzeny vlastnosti, které patří Cézarovi (srov. Masaryk – „Ježíš, ne cézar“!; a také Emanuel Rádl!). Kosmického despota nelze uctívat, uctívat lze pouze Boží lásku. Když se děje zlo, nemůže za to Bůh, ale lidská svoboda (která je samozřejmě jen částečná), její zneužití či špatné užití. Svoboda je však také v celé přírodě – proto je zlo otázkou různých interakcí mezi jednotlivými aktéry a náhody. Svět je uspořádaný i otevřený, nelze se v něm vyhnout frustraci, svět není „mateřská školka“.

Je tímto vším otázka Boží moci smetena? Pro H. ne – Boží moc překonává veškerou moc, kterou si umíme představit, ale je to jediné moc, která vše ovlivňuje (srov. procesuální pojem „vábení“, H. hovoří o „okouzlování“ /*charm*/), ale nic konkrétně neurčuje. Bůh nám nabízí cíle, které můžeme přijmout a rozvíjet. Božím celkovým cílem je blaho veškerého tvorstva, které je prostředkem k tomu, aby vzrostlo Boží štěstí. Boží všemohoucnost může znamenat jen toto.

3) Vševědoucnost.

S dokonalostí souvisí i vševědoucnost, názor, že Bůh ví vše, i to, co jsme dosud neudělali a co se nestalo – jinak by byl přece nedokonalý, nevědoucí. Podle Hartshornea není myšlenka vševědoucnosti jasně vyjádřena v Bibli, nenajdeme ji ani v řecké filosofii (kromě stoicismu) – Aristoteles ji výslovně odmítá. Jde o myšlenkový výtvar středověku, který je ovšem stále živý. Vševědoucnost není na rozdíl od všemohoucnosti monopolní (všemohoucí může být jen jeden, ale vědět něco stejného může mnoho lidí). Podle H. je Bůh vševědoucí pouze v sociniánském smyslu – zná plně minulost a velmi neurčitě budoucnost. Bůh neví, co uděláme zítra, protože dokud naše rozhodnutí nepadne, zkrátka neexistuje.

4) Boží dobrota není empatická (*sympathetic*).

Boží láska pro klasické teisty neznamená, že s námi Bůh sympatizuje, tj. že jej rozradostňuje naše štěstí a rozesmutňuje naše neštěstí. Boží láska je spíše jako Slunce, které činí dobře světu v jeho rozmanitosti, ale nepřijímá z dobra, které činí, vůbec nic. Vládla představa, že Bůh zná naše pocity, ale necítí nic. Pociťovat něco bylo chápáno jako slabost. Někteří však s tímto pojetím nesouhlasili.

Např. psycholog Fechner, který žil v 19. století, nebo nonkonformní anglický teolog A. E. Garvie, jenž hovořil o Boží „omnipatienci“. Také Whitehead napsal: „God is the fellow sufferer.“ Podle Whiteheada Bůh cítí pocity všech tvorů na světě. Podle této filosofie tedy Boží přirozenost netvoří benevolence, ale skutečná láska. Utrpení, které způsobujeme jiným tvorům, znamená zástupné Boží utrpení. Teologie se snažila vyhnout populárnímu antropomorfismu, ale upadla do opačného omylu, když zbavila „lásku“ jejího podstatného jádra. Bůh činil dobro, ale nebyl pohnut radostí ani bolestí tvorstva. Kdo by chtěl přítele, který miluje takovým způsobem? Antropomorfismu se beztak nevyhneme. Jak pravil Emerson: „Všechny myšlenky želvy jsou želví.“ Totéž platí pro člověka.

5) Nesmrtelnost jako posmrtný život.

Pokud má naše existence Boha nějaký význam, nedovolí smrti, aby nás proměnila v pouhé mrtvolky. Proto teisté usoudili, že v nějaké formě přežijeme smrt a že na mýtech o nebi a pekle musí něco být. Starý zákon je zde však více než střízlivý (což je dle H. patrné i na dnešním judaismu). Dávní Židé někteří z dávných Řeků se skoro oprostili od toho, aby prchali před všelidským „osudem“. Jón uctívá Boha ne proto, že mu Bůh po smrti připraví blažený život, ale jeho úcta je reakcí na nejkreativnějšího a nejreceptivnějšího Ducha kosmu. Ani Ježíš toho moc nepoví. Podle Hartshornea je zde ovšem ještě třetí možnost. Touto třetí možností je „objektivní nesmrtelnost“. Život, stejně jako umělecká díla, má svůj začátek a konec. Jen tak má svou definitivní formu a specifičnost. Ten, kdo touží po nových zkušenostech po smrti, touží buď po nesnesitelné monotonii, nekonečném opakování stejných osobnostních rysů, nebo po tom, co náleží jen Bohu, který svou identitu dokáže měnit na základě neomezeného množství a variability nového (pozn. copak člověk toto nedokáže??). Jinak řečeno: takoví lidé se buď chtějí unudit k smrti, nebo chtějí být bohy. To může být příčinou smutku, dává to našemu životu tragický rozměr. Život ovšem není, jak píše Freud, „mateřská školka“, a H. dodává, že i v nejlépe zpravované mateřské školce můžeme pociťovat frustraci. Život končí smrtí, ale smrt není zničením reality, které jsme dosáhli. Smrt nevezme ani kousek z toho, co jsme prožili, pouze zamezí neaktualizovaným možnostem našeho života. Bůh v sobě navždy podrží náš celý život s jeho konkrétními hodnotami včetně citových tajemství a skrytých krás našeho vnitřního života (v jiné knize: jsme provždy vetkáni do nehynoucí tkáně Božího života). H. polemizuje s názorem, že Bůh je sobecký. Naší odměnou je život sám, s Bohem nelze smlouvat (*i zde se ukazuje, jak se H. odchyľuje od biblické tradice – Abrahamovo smlouvání atd.*)

6) Zjevení je neomylné.

Boží dokonalost v podobě neomylnosti se přenáší na člověka. H. má na mysli zejména biblický fundamentalismu. Představa, že bibličtí autoři jsou neomylní, by znamenala také představu, že je Bůh zcela kontroluje, k čemuž se H. vyjádřil již dříve. Tvrdit, že se z nějaké knihy můžeme dozvědět o Bohu je něco zcela jiného než tvrdit, že je tato kniha neomylná. Žádná kniha sepsaná člověkem a poté ještě překládaná nemůže být doslova „Božím slovem“. Víme jen to, že jsou to slova lidských bytostí o Bohu. Tyto bytosti mohou být inspirovány Bohem, ale jsou to stále jen lidé. V jednom dopisu např. Pavel odlišuje své názory od Ježíšových, což implikuje, že některé jeho názory mohou být milné. Obecně lze říci, že nárok na neomylnost si Bible klade mnohem menší, než je jí přisuzována. Trvat na neomylnosti by bylo podle H. pro demokracii strašlivým břemenem.

2.2. Další názory Charlese Hartshornea

1) Princip duální transcendence

Bůh se neodlišuje od stvoření jako nekonečné od konečného, ale jako naprosto excelentní, vše přesahující konečné a nekonečné. Bůh je nekonečný, nezrozený a neumírající, jen on se může těšit z celé minulosti i budoucnosti. On-Ona (*He-She*) je fyzický i psychický obemývá a zahrnuje veškerá stvořená těla, která jsou pro Boha jako buňky v mnohobuněčném (*supercellular*) organismu. Termín „duální transcendence“ je Hartshorneův, základní myšlenka Whiteheadova. Absolutní stránka Boha je abstraktní a je to Boží potencialita přijímat hodnoty, zatímco relativní stránka se týká aktuality. Pokud bych učinil jiná rozhodnutí, Bůh by zakoušel právě tato jiná rozhodnutí. To, co tedy Bůh zakouší, záleží také na našich rozhodnutích. Bůh je tedy jednoduchý i komplexní (*srov. Dawkins!*). Kongnitivní a etické hodnoty, jak se zdá, přisuzuje Hartshorne absolutní stránce Boha, estetické obohacení nikoli.

2) Rozdíl mezi člověkem a zvířetem

Rozdíl mezi námi a ostatními zvířaty (*other animals*) nespočívá v tom, že lidé mají nekonečně prodloužení života (nesmrtelnost), zatímco zvířata se netěší posmrtnému životu. Rozdíl je tvořen mnoha faktory – tím, že si uvědomujeme svou konečnost, dokážeme se odlišit od sebe sama v minulosti, a přece zde vidět částečnou identity, plánovat si života a do jisté míry jej vztahovat k ostatním lidem a Bohu, jen my můžeme mít určité myšlenky o Bohu. Naše nadřazenost nad zvířaty není absolutní (taková nadřazenost nade vším náleží jen Bohu), ale je to relativní nadřazenost, která je ovšem velká, jako je velikost napsané poezie nad „žádnou poezií“ ostatních zvířat (hudby, vědy atd.). Na jiném místě zdůrazňuje to, že nás odlišuje **logos**. Náboženství lásky nás může povzbudit k tomu, abychom viděli v přírodě říši lásky a svobody – ostatní tvorové jsou pokornějším způsobem také „Boží obrazy“. Obecně se ukazuje H. environmentální zájem – příroda zde není proto, abychom ji vykořisťovali.

3) Představa Boha jako Duše světa (*World Soul*)

H. navazuje na Platóna a o vesmíru hovoří jako o Božím kosmickém těle, které je společenstvím individuí, a o Bohu samém jako o Duši světa či Světové duši, což je individuální integrita světa, který je jinak myriádou tvorů. Každý z nás je nadbuněčné (*supercellular*) individuum buněčného společenství, které nazýváme lidské tělo – stejně tak je Bůh nad stvořené (*super-creaturaly*) individuum inkuzivního společenství tvorstva.

Tajemství vztahu duše a těla je následující: **naše buňky reagují na naše pocity a myšlenky, protože my odpovídáme na jejich pociťování** (když zraníš mou buňku, zraňuješ mě). Jsem v jistém smyslu „božstvo“ svých buňek.

Tato představa je pro H. přijatelnější než personální kategorie rodiče nebo vládce (limity jsou dva – 1) u dítěte brzy začíná separace, ale Bůh je nám bližší než my sami sobě; 2) nesrovnatelnost Boha a člověka je jen slabě a zavádějícím způsobem vyjádřena /dítě a dospělý/)

4) Kritika myšlenky *creatio ex nihilo* i *creatio ex materia*

H.: „As Soul of the cosmic body, God does not, like the infant, come to be out of a previous world state not involving Him-Her. Any stage of the cosmic body grew out of a previous stage already divinely besouled.“ Stejně jako špatná nebo nejasná myšlenka lidské duše bez těla, je neopodstatněná představa Boha bez těla (*disembodied God*). Bůh i svět existují nutně. Zpráva o stvoření je „poezie“. Bůh vidí až nakonec, že je to dobré (polemika s představou, že Bůh od věčnosti ví, jaký bude výsledek a jak to bude dobré).

5) Odmítnutí myšlenky zcela nesvobodné, necitelné, neživé hmoty

Materialismus a dualismus ducha (mysli) a hmoty jsou implicitně ateistické nauky.

6) Stvoření skrze evoluci

H. uvádí, že za celý svůj akademický život nepotkal žádného vědce, filosofa ani teologa, který by byl antievolucionista (jen je slyšel v radiu a televizi) a jednou potkal fanatického studenta z Kanady. Alergický je vysloveně na obrat „creation science“ a píše o tom „*je to špatná filosofie, špatná věda, špatná teologie, špatná hermeneutika, vlastně na tom není dobré vůbec nic*“.

- **Bůh stanovuje základní „pravidla hry“** - základní uspořádanost světa nelze vysvětlit vzájemnou adaptací tvorů;
- **Náhoda – je neoddělitelným aspektem svobody** – „řád v neřádu (chaosu)“ elementárně konstituuje fyzikální svět;
- **„Bůh vytváří věci, aby vytvářely samy sebe“** – citát duchovního Charlese Kingsleyho, se kterým H. souhlasí – tak chápe Boží stvořitelenskou činnost

7) Kritika motivování dobrého jednání odměnami a tresty

Být milující je odměnou samo o sobě (láska má smysl v sobě samé).

8) Důraz na kreativitu.

Bůh je navýsost kreativní, nabádá nás ke kreativě (např. vědě, umění). H. o Bohu píše jako o „největším Umělci a Obdivovateli umění“.

9) Inspirace mimokřesťanskými náboženstvími (judaismus, buddhismus)

3. Jay B. McDaniel (* 1949)

Působí jako profesor náboženství na Hendrix College v Conway (Arkansas, USA), zabývá se současným křesťanským myšlením, současným buddhistickým myšlením, čínským myšlením a kulturou, mezináboženským dialogem, modlitbou a meditací, procesuální filosofií a teologií, vztahem náboženství a ekologie. Provozuje webové stránky <http://www.jesusjazzbuddhism.org/>

Jeho pohled si představíme na základě knihou *Earth, Sky, Gods and Mortals: Developing an Ecological Spirituality* (orig. 1990), a doplníme knihou *With Roots and Wings: Christianity in an Age of Ecology and Dialogue* (orig. 1995).

4. Teologie a environmentální problémy v pohledu Jay B. McDaniela

4.1 Ovlivnění

McDaniel je zakotven v křesťanské tradici a je ovlivněn zejména procesuální filosofií a teologií (vliv Johna Cobba ml. a Charlese Birche), buddhismem (nelpění a soucit) i dalšími náboženskými proudy (drhá část knihy *With Roots and Wings* reflektuje různé náboženské tradice). Co se týče křesťanství, přiřazuje se ke **křesťanství třetí fáze**:

Dorothee Sölle a Shirley Cloyes vysvětlují, že

- **První fáze** se objeví v dětství, když jsme byli jako křesťané „socializováni do náboženských norem, vyznání a praktik našich předků“. To bylo náboženství naší výchovy, našeho rodného města, toho, co Sölle nazývá „izolovaná vesnice dětství“. Tato víra nám poskytovala jistotu uprostřed nejistoty, naději v zoufalství, důvěru v pochybnosti. Tato fáze ovšem ještě byla naivní. Ještě jsme nezjistili, že mnoho zděděných prvků věrouky nedokáže projít testem rozumu a zkušenosti. Například jsme ještě neviděli, že naše přesvědčení o nemilujícím a všemohoucím Bohu je těžko slučitelné, či dokonce neslučitelné s obrovským utrpením ve světě. Ani jsme nečelili realitě náboženského pluralismu, a neviděli, že tradiční teologie exkluzivismu je arogantní, ani jsme nepoznali, že mnoho naléhavých sociálních problémů, kterým dnes čelíme (problém války, hrozba nukleárního holocaustu, sociální nespravedlnost a ekologická neudržitelnost), jsou částečně způsobeny samotným křesťanstvím.
- **Druhá fáze** se objevila jako následek výše zmíněných či podobných uvědomění. Uvědomujeme si problémy našeho „vesnického“ náboženství. Jak píše Sölle a Cloyes, přesunuli jsme se do města - „jestliže ne ve skutečnosti, tak v našem vidění“. Někteří z nás se přestali modlit a navštěvovat kostel. Křesťanství ustoupilo do pozadí nebo jsme na něj vzpomínali jako na břemeno z dětství. Žili jsme jako post-křesťanští obyvatelé v sekulárním městě. Předmětem naší víry se stal sekulární rozum; našim vyznáním se stal sekulární humanismus, kde je odkaz na Boha nebo Posvátno irelevantní. Stejně jako někteří lidé zůstali v první fázi celý život, někteří zůstali ve fázi druhé. A vlastně někteří na Západě přeskočili první fázi a jsou rovnou v druhé.
- Někteří se ovšem posunuli do **třetí fáze**. Z perspektivy třetí fáze, druhá fáze nedokázala rozpoznat, že lidé jsou přece jen částí širšího kosmického, ba dokonce božského příběhu. Bez smyslu pro tento širší příběh se samotný humanismus stává arogantní a přichází chybně s filosofií, že lidé jsou mírou všech věcí. Ti, kteří přešli do třetí fáze, si udrželi ocenění kritického rozumu, ale posunuli se za sekulární humanismus, aby „hledali posvátné území“. Jako křesťané třetí fáze **rozumíme svým životům jako cestám s otevřeným koncem**, na kterých nehledáme jistotu nebo konec dvojznačnosti, ale spíše hloubku, šířku a význam. Vyjádřeno tradičním křesťanským jazykem: hledáme živoucího Boha. Typ křesťanství, který je hledáme, je „**ekologický**“ v dvojím slova smyslu. Jde o uznání spojitosti mezi lidským a mimolidským životem, odmítnutí odpojit náboženský život od závazku rozvíjet lidský i mimolidský život. A za druhé: stejně jako ekologická studia v biologii zdůrazňují propojenost organismů s jejich životním prostředím, hledá spiritualita třetí fáze propojení s celou škálou existujícího a s Bohem jako srdcem křesťanské spirituality.

4.2. Ekologické myšlení a scénáře budoucnosti

4.2.1 Ekologické vs. mechanistické myšlení

Podle McDanielova názoru je procesuální orientace dosud nejrozvinutější ekologickou orientací. Nyní představuje procesuální chápání mechanistického myšlení, a jeho alternativy, myšlení ekologického.

- „**Mechanistické myšlení**“ znamená v kontextu procesuální teologie určitý pohled na svět:
 - deterministický (chování všeho je zcela určeno fyzickými a chemickými pochody minulosti);

- utilitární (hodnota všeho živého je instrumentální vzhledem k člověku, zvířata a rostliny nemají hodnotu o sobě);
- devitalizovaný (hlubiny fyzické hmoty jsou bez života spíše než vitální a kreativní);
- redukcionistický (živé celky jsou redukovatelné na molekuly a neživé atomy);
- dualistický /ve spojení s náboženstvím/ (ostré dichotomie mezi duchovním a materiálním, nadpřirozeným a přirozeným, duší a tělem, lidstvem a zbytkem přírody).
- **Ekologické myšlení**, které vyzdvihuje procesuální teologie, zdůrazňuje:
 - současné události (*events*) nejsou jen výsledkem minulosti, ale také kreativními „rozhodnutími“ samotných entit (vědomými či nevědomými);
 - všechny cítící bytosti mají vnitřní hodnotu;
 - hmota, i tzv. mrtvá, je ve své hloubce tvůrčí (*self-creative*);
 - živoucí celky, jako např. zvířecí psyché, jsou více než jen částmi, ze kterých jsou složeny;
 - realitě odpovídá lépe popis sítě vzájemných vztahů.

McDaniel se zaměřuje na mechanistické myšlení jako na **atomistické** a na ekologické jako na **relacionální**. Slovo „atom“ nepoužívá doslova, ale spíše obrazně. Atom je primárně jednotlivé v izolaci, až sekundárně jednotlivé ve společenství. Kvantová mechanika a teorie relativity zde přicházejí se zcela jiným chápáním. Také ekologická studia ukazují, že živoucí organismy jsou to, co jsou, ve vztahu k něčemu. Navzdory tomu se atomistické myšlení udržuje v širší mezinárodní kultuře. V pojetí mnoha fundamentalistických křesťanů má být „duše“ spasena Bohem k nebeskému blahu, zatímco jiné duše jsou údajně Bohem zatraceny do pekelných plamenů. Skutečnost, že ve fundamentalistickém myšlení mohou být lidské osudy takto ostře odděleny, ukazuje, jak atomistické tyto duše jsou.

Jindy není chápána atomisticky **jednotlivá duše**, ale **skupinová duše**. Např. v ethnocentrismu, náboženské intoleranci, rasové bigotnosti, sexuálním šovinismu, politice jaderné války mezi Východem a Západem, třídním panováním. „My“ je dáváno do protikladu k zpředmětněnému „oni“. Existuje také „speciecismus“ neboli homocentrismus. Alternativní „ekologická“ perspektiva znamená hledisko, které vychází ze **vztahu. Tkanivo (pavučina) života** je nejlépe pojata jako kolektivní „my“, ve kterém, ontologicky mluveno, není žádné „oni“. Ocenění této pavučiny života vede k úctě k životu. Taková úcta nemusí vést k přesvědčení, že vzít lidský či mimolidský život musí být za všech okolností špatné. Musíme jíst, abychom mohli žít a přitom bereme život ostatním, i když jsou to třeba spíše rostliny a ne zvířata. **Whitehead píše: „Život je krádež“.** **Ekologické myšlení, které zde navrhuje, směřuje k tvrzení, že taková krádež se musí dělat s opatrností, pokorou, rozlišováním a oceněním životů, se kterými jsme svázáni.** A znamená to trvat na tom, že krádež musí být minimalizována, jak je to jen možné.

Důraz na vztahový charakter ekologického myšlení rozšiřuje i na Boha. Nejde jen o vztahy Boha k sobě, ale také o **vztah Boha ke světu**. Bůh „cítí pocity“ živých bytostí, radost i utrpení, a tak je zasažen vlastní Boží život. Bůh potom odpovídá na tyto události tím, že pomáhá k celosti a růstu podle momentální situace. V lidském životě jde o možnosti spravedlnosti uprostřed nespravedlnosti, lásky v době nezájmu, naděje v době zoufalství.

Ještě důležitější než **myslet vztahově** je **cítit vztahově**. Musíme se naučit cítit přítomnost ostatních živých bytostí, jako by byli naši součástí. Biblicky řečeno, musíme se naučit milovat své bližní jako sebe sama, uvědomit si, že naši bližní jsou naši součástí. Ekologické cítění je aspekt toho, co můžeme obecně nazvat „ekologická spiritualita“. Spiritualita, je způsob, jak zakoušíme a reagujeme na data

zkušenosti. V ekologické spiritualitě se cítíme být intimně spjati k živými bytostem, poznáváme, že nemůžeme od nich být odděleni.

McDaniel vzpomíná na jednoho demonstranta před Bílým domem ve Washingtonu, byl to starší americký indián oblečený do tradičního úboru, který měl na transparentu napsáno „Třetí světová válka začala! Střeďte se vítězství!“ Když se jej zeptal o jakou válku jde, řekl mu, že je to válka proti zemi. Také McDaniel tvrdí, že vedeme nepřetržitou válku proti Zemi. Tato válka zahrnuje ostatní druhy zvířat, neboť vymírání druhů stoupá způsobem, který v minulosti nemá obdoby. Válka zahrnuje i jednotlivá zvířata, která jsou týrána ve velkochovech a v laboratořích. Tato válka je také válka proti lidem.

4.2.2 Scénáře budoucnosti

Jak bude vypadat svět za 200 let, v jakém světě budeme žít? Gary Coates, architekt a pionýr v environmentálním hnutí, navrhuje čtyři scénáře, některé nadějně, jiné nikoliv.

- **superindustriální budoucnost** – vize technologických optimistů. Svět je zde hluboce ovlivněn pozehnáním pokročilé vědy; chudoba a nemoc byly eliminovány, vzrůstá městský blahobyť, vesmír je prozkoumán na nejzazší okraj, k dispozici jsou nekonečné zdroje energie díky jaderné energii - je to život v **technopii**;
- **environmentálně vyladěná budoucnost** – jde opět o optimistický scénář, o kterém hovoří některé feministické autorky/autoři. V tomto scénáři environmentální aktivisté vyhráli bitvu proti jaderné energii; ekologicky uvědomělí ekonomové ukázali, jak překonat předchozí vazbu na neomezený hospodářský růst; politikové nám pomohli, abychom se o skrovné zdroje spravedlivě rozdělili; malá společenství znovuobjevila ztracené umění lokální samostatnosti; a – to obzvláště zdůrazňují feministky – patriarchální módy myšlení byly nahrazeny partnerstvím a holistickým myšlením. Důraz je kladen na duchovní růst spíše než na fyzický, na kvalitu spíše než na kvantitu, na život spíše než na věci – je to obraz **ekotopie**;
- **totalitní budoucnost** – pesimističtější možnost. Zde máme svět, který ovládá jedna vláda nebo konsorcium více vlád, z nichž se každá snaží udržet sociální řád tváří v tvář mizejícím přírodním zdrojům; světu vládou manažerské, technologické a vojenské elity, které radikálně oklešťují svobodu svých subjektů, aby maximalizovaly možnost obecného přežití; demokracie je vnímána jako ztroskotaný experiment, totalita sama je nazývána demokracie – je to **totalitopia** (viz Orwell, 1984)
- **omezená nukleární válka** – ještě pesimističtější – asi polovina jaderných zbraní supervelmocí byla z různých důvodů vypálena – je to obraz **dystopie**, sociálně disfunkčního a biologicky nevládného „místa“;
- **nukleární holocaust** – je možnost, kterou přidává McDaniel; jde o zničení celého lidstva, nebo dokonce celého života – **antitopie**, „nemístné místo“.

4.2.3 Shalom

Co je naší největší nadějí? Biblické tradice to někdy nazývají „shalom“. Toto hebrejské slovo, často překládané jako „mír“, neznamená jednoduše nepřítomnost násilí, ale spíše plnost života, plnost nejen pro lidi, ale pro celé tvorstvo. Walter Brueggemann o shalomu píše jako o centrální vizi světové historie v Bibli – je to život v bezpečí a harmonii. **Shalom je harmonie vnějšně pozorovaná a vnitřně pocítovaná.** Abychom se vyhnuli nerealistické romantice, je třeba táhnout dělicí linii mezi shalomem jako plně uskutečněným ideálem a shalomem ideálem, ke kterému se dvojznačně

přibližujeme. **Jako plně uskutečněný ideál je shalom představitelný pouze v rámci něčeho zcela odlišného od pozemské existence. Např. vztah predátor-kořist ukazuje, že si je velmi těžké představit harmonii zvířat.** Zkrátka v životě, jak jej známe, je plnost slalomu nemožným ideálem. Naší největší nadějí je tedy z reálného hlediska přiblížení k slalomu. **Pokud využijeme předchozí scénáře, jde o přiblížení se ekotopii a jejím přiblížením se tomu, co je nejlepší, ne nejhorší v technotopickém scénáři.** V tomto scénáři bychom se naučili odpovědně užívat jisté formy pokročilé technologie/techniky a naučili se zdravě a dobře žít ve vztahu k sobě, bližním, jiným zvířatům a přírodě. Naší nejlepší nadějí, že dojde k minimalizaci těch forem zla a ničení, za které jsme sami zodpovědní, a při této minimalizaci se může uskutečnit dosud nebývalá extáze, důvěra, celost a solidarita.

4.2.4 Globální vesnice

Fráze „globální vesnice“ nám může tuto naději dále rozpracovat. Globální vesnicí mám na mysli světové společenství společenství (komunitu komunit), které je spojeno mnoha způsoby rozvinutými komunikačními systémy, a kde si různí členové těší z jistých forem lokální autonomie, i když se zároveň těší dalším formám kooperativní interdependence. Globální vesnice není jen uspořádání pro lidský život; jde o společenství biotických společenství. Musí zde být uskutečněny dvě hodnoty: udržitelnost a spravedlnost (= ekonomická rovnost, maximalizace příležitostí k participaci; respekt k osobním svobodám). V globální vesnici mají být lidé zbaveni chudoby, nezaměstnanosti a hladu; mají svobodu participovat na rozhodnutích, která se týkají jejich životů, vybírat si svou filosofii, náboženství a individuální životní styl. Udržitelnost se týká vztahu lidské společnosti k životnímu prostředí. Obecně řečeno udržitelnost znamená udržitelnost do neomezené budoucnosti. **Podle Charlese Birche a Johna Cobba má udržitelná globální vesnice tyto vlastnosti:**

- Populace bude odpovídat nosné kapacitě planety;
- Potřeba vody, dřeva, jídla a jiných obnovitelných zdrojů se bude udržovat tak, aby byla zachována globální kapacita je poskytovat;
- Znečišťování se bude držet pod hranicí kapacity adsorbovatelnosti;
- Zužitkovávání neobnovitelných zdrojů nebude vyšší než nárůst nových zdrojů, které jsou plodem technologických inovací;
- Výrobky budou vyráběny tak, aby vydržely; trvanlivost nahraní plánované chátrání/zbytečnost; to, co lze recyklovat, bude recyklováno;
- Rovnoměrné rozdělování toho, čeho je málo a možnost participovat na společenských rozhodnutích;
- Důraz na život, ne na věci, na kvalitu, ne na kvantitu, na služby, ne na materiální statky.

K těmto sedmi vlastnostem musíme dle McDaniele přidat ještě osmou – **respekt k individuálním zvířatům ve velkochovech a laboratořích.** Tato úcta může a nemusí být důležitý pro naše přežití v budoucnosti, ale v každém případě je nutná pro blaho zvířat.

K těmto sociálním hodnotám musíme přidat ještě další – **harmonii s Bohem.** Shalom zahrnuje nejen harmonii mezi tvory, ale také harmonii mezi tvory a Bohem. Tím nechce říci, že by bylo možno udržitelnost a spravedlnost oddělit od harmonie s Bohem, ale chce zdůraznit, že existuje spirituální či k Bohu vztažená dimenze života.

4.3 Otevřenost a pluralita

Vidíme, že pro přístup Mc Daniela je typický hledačský přístup, otevřenost. McDaniel není spokojen s křesťanstvím, které je omezeno na privátní sféru a bohoslužbu v kostele. Ačkoliv nás v církvi neučili, že naše běžné aktivity mohou být „spirituality“, chtěli bychom o nich takto myslet. Ale ani to není dost. McDaniel není spokojen ani s tím s křesťanským exklusivismem. Křesťanství, které hledáme, nesmí být věroučný systém, která nás uzavírá před ostatními náboženstvími, ale spíše způsob života, která nevyklučuje jiné cesty (***a way of life that excludes no ways***), přinejmenším ne ty, které obohacují naše vlastní schopnosti milovat a soucítit. Ale ani to není dostatečné. Když studujeme teologie osvobození třetího světa, feministické a černé teologie v Severní Americe, uvědomujeme si, že naše **křesťanství musí být výzvou**. Musí nás vést k naslouchání hlasům chudých, marginalizovaných, těch, kdo se stali oběťmi, a jejich přání se musí stát našimi. Musí nás vést k uvědomění naší vlastní zapletenosti do nespravedlivých sociálních řádů. Křesťanství nám také musí pomoci říci „ne“ k rozšířenému ničení světa přírody, jehož jsme součástí, a k rozšířenému zneužívání zvířat v laboratořích, na farmách a jinde. Křesťanství, které hledáme, musí rozšířit koncept osvobození tak, aby byla zahrnuta země i zvířata. Nežijeme pouze v „ekologickém nukleárním věku“, jak píše Sallie McFague, ale také ve věku pluralistickém. Mcdanielova verze ekologické spirituality je sice explicitně křesťanská, ale nikoli exkluzivně křesťanská. To má dvojí důvod. Jednak může spirituální sensitivita, která je zde popsána, být přijata i nekřesťany. A za druhé protože může být kultivována i z ne-křesťanských zdrojů. McDaniel sám hodně čerpá z buddhismu, aby vyslovil „víru bez absolutních prvků“ (***faith without absolutes***), ale také z hinduismu. **McDaniel věří, že kdekoli je pravda, tam je i Bůh, v kterého jako křesťané věříme. Předpokladem je pojetí křesťanství jako Cesty, která nevyklučuje jiné cesty.** Ovšem to neznamená akceptaci všeho – musíme se stavět na odpor zlům tohoto světa. Nevyklučování zde znamená otevřenost dobru, ať je najdeme na jakýchkoli nečekaných místech. Frázi přebírá McDaniel od Johna Cobba, který v knize *Christ in a Pluralistic Age* píše o Kristu jako o Cestě, která nevyklučuje jiné cesty. McDaniel má za to, že autentické křesťanské myšlení odpovídá na vnitřně cítěné a Bohem řízené volání k poznání, pravdy, dobra a krásy, ať jsou kdekoli. Křesťané věří, že toto volání bylo rozhodným způsobem, ačkoli ne výlučně, **ztělesněno v Ježíši Kristu, a proto Ježíš slouží jako klíč k porozumění tohoto volání.** Avšak zároveň rozpoznáváme, že samotný Ježíš svět nevyčerpává. Slovo pokračuje jako hlas, vábení, na které všichni můžeme odpovědět. **Spolu s Cobbem nazývá toto vábení živým Kristem.**

Název jeho knihy „Earth, Sky, Gods and Mortals“ můžeme vlastně chápat jako základní směry jeho otevřenosti, budeme se jich tedy v dalším výkladu držet. Celá škála existujícího zahrnuje zemi, nebe, bohy a jiné smrtelníky. Co tím má McDaniel na mysli? Velmi stručně můžeme říci pro zatím toto:

- **Země** – pozemský domov včetně toho, co je na něm (tj. i našich těl).
- **Nebe** – obloha, pod kterou jsme.
- **Bohové** – vnitřní zjevy (bozi, bohové, jiné formy duchů), které objevuje mj. v naší psyché, ve snu, ve fantazii
- **Smrtelníci** – ostatní lidi, zvířata a rostliny.

Tímto důrazem na vztaženost k zemi, nebi, bohům a smrtelníkům doufá, že jeho kniha poskytne alternativu k ústupu od otevřenosti, který charakterizuje velkou část dnešního křesťanského myšlení. Ovšem při této otevřenosti musí být zachován **duch sebekritiky**. Neměli bychom absolutizovat vlastní teologii, jako by to byla jediná cesta k následování. To také znamená, že ne všichni křesťané takovou spiritualitu vůbec potřebují.

4.3.1 Smrtelníci

4.3.1.1 Zvířata

Zvířata jsou mezi smrtelníky, kterým je ekologické křesťanství otevřené. Stejně jako je Boží láska zahrnuje všechna zvířata, zahrnuje všechna zvířata i ekologická spiritualita. Na Zemi je bezpočet zvířecích druhů a my ovšem nemůžeme reagovat na všechny. Navíc nemůžeme a neměli bychom se vydat do divočiny a zachránit veškerou kořist od predátorů. To by bylo pro ekosystémy katastrofa, způsobilo by to více škody než celistvosti. **Můžeme však mít odpovědnost za ta individuální zvířata, která jsme si přinesli do svého společenství, která jsme „domestikovali“ ve velkochovech a laboratořích.**

Jak jsou zvířata zneužívána v současné průmyslové společnosti?

- **Testování kosmetiky** a domácích (úklidových) prostředků;
- **Jídlo** – cílem intenzivního chovu je zvýšit počet zvířat v co nejkratším čase a za minimálních investic, tak aby se vidělo co nejvíce peněz; se zvířaty se takřka výlučně jedná jako s prostředky k cílům, a ne jako s cíly/účely o sobě, ne jako s tvory milovanými Bohem;
- **Móda** – upozorňuje na utrpení kožšinových zvířat;

Toto je jen **nedokonalý výčet** a McDaniel upozorňuje na další oblasti (experimenty ve vědě a vzdělávání, z nichž je mnoho zbytečných a špatně udělaných; vykořisťování zvířat pro zábavu – **rodea, zápasy kohoutů, býků, cirkusy; sportovní lov a kruté zacházení s mazlíčky**). Zásadní problém je spirituální povahy. S ostatními zvířaty takto zacházíme, protože je primárně chápeme jako předměty pro naše využití, která nám dal náš Stvořitel.

Jak můžeme pohlížet na zvířata?

- **Zvířata jsou tvorové s vnitřní hodnotou** – zvířata můžeme chápat jako tvory, kteří mají vnitřní i instrumentální hodnotu; v křesťanství byla přisuzována vnitřní hodnota často pouze lidem, zatímco zbytek měl instrumentální hodnotu pro člověka či Boha. To ovšem musíme doplnit dalšími body:
 - Život nevyhnutelně znamená **brát život jiným**: když si umyjeme tvář, zabíjíme miliardy bakterií, když jíme, zabíjíme rostliny a často zvířata; protože život je v jistém smyslu krádež, ekologické křesťanství musí volit, koho okrást, kdy ho okrást, jak ho okrást a jak tuto krádež minimalizovat; jedním z možných kritérií je zde kapacita živého organismu pro bohatství zkušenosti – **čím komplexnější je nervový systém organismu, tím větší je jeho kapacita pro bohatství jeho zkušenosti a tím větší je vnitřní hodnota**; zde také tkví ospravedlnění toho, proč preferujeme jíst rostliny, tam kde je to možné;
 - **Toto měřítko je vnitřní hodnoty je posledním krokem**, ne prvním, protože v hloubi ekologické křesťanství ví, že každý život má hodnotu v sobě a pro sebe;
 - Rozpoznání vnitřní hodnoty zvířete neznamena, že popřeme, že zvíře je vztahový tvor; **hodnotu, kterou máme o sobě, je hodnota, která se vynořuje ze vztahů s ostatními.**
- **Zvířata jsou tvorové milovaní Bohem** – být milován Bohem je více než mít pro Boha jen instrumentální hodnotu, je to i více než přispívat k Boží radosti, k bohatství Božího vědomí. Znamená to být předmětem Boží péče a zájmu; zvířata jsou chápána jako Boží děti; tento bod je zvláště důležitý jako obrana proti potenciálním nebezpečím řazení tvorů podle vnitřní hodnoty. Protože i když rakovinná buňka může mít menší vnitřní hodnotu než tělo, které obývá, je i rakovinná buňka předmětem Boží lásky. McDaniel má za to, že ji Bůh nemiluje méně než osobu nebo psa, spíše jinak, podle její kapacity přijímat lásku. A jak toto přijímání lásky může probíhat?

Skrze Boží vábení – v lidském životě jde o volání k pokoji, shalomu, ale ekologický křesťan dokáže rozpoznat, že i ostatní zvířata mají svůj druh shalomu. **McDaniel věří, že božské srdce nejvíce doufá v přežití těch tvorů, jejichž kapacita pro vnímavost je nejbohatší, ale musíme také rozpoznat, že božské srdce trpí, když každý tvor, i ten nejnepatrnější, je frustrován ve své vůli žít.** /Jedna z nejspornějších částí McDanielovy knihy/

- **Zvířata jsou rozšířením Božího těla** – v ekologické spiritualitě jsou ostatní zvířata chápána jako části Božího těla, které přispívají k Božímu životu; když zvířata trpí nebo se radují, zakouší to také Bůh; ochrana domácích zvířat se tedy neděje jen kvůli nim – je tu ještě další důvod: děje se to kvůli Bohu
- **Zvířata jsou duchovní průvodci, díky nimž se můžeme učit o Bohu**; lidé např. zakoušejí nepodmíněnou lásku svého psa; pokud se k psovi chováme dobře, pes nás miluje bez ohledu, jací jsme a co jsme udělali; taková láska nám může pomoci lépe pochopit nepodmíněnou lásku Boží; divoká zvířata nás zase mohou učit jinakosti, Boží jinakosti, samotná divočina nás učí, že život se neomezuje na naši lidskou perspektivu a že Bůh znamená více, než to, co vytvářejí lidské koncepce; můžeme se učit, že Bůh je duchem divočiny: jako Kálí v hinduismu, kosmická milovnice, která je dobrá, ale nikoli v povrchním smyslu (*co to má znamenat?*)
- **Zvířata jsou Božími obrazy** – protože jsou zvířata součástí Božího těla, zrcadlí něco z Božího života, pokud nebudeme absolutizovat imaginaci, můžeme autenticky hovořit o „Bohu jaguárovi“ a „Bohu, božském Pavoukovi“ stejně jako o „Bohu Otcí“ a „Bohu Matce“; posledně jmenované příklady pro nás mohou být významnější, ale první nám pomáhají k skepsi vůči našemu antropocentrismu

Vegetariánství

Pro mnoho z nás povede ekologická spiritualita k vegetariánství. Existuje pro ni **minimálně pět důvodů – přinejmenším v USA a Kanadě**. Na nich se ukazuje, jak může zájem o zvířata doplňovat zájem o jiné lidi a Zemi:

- Mnoho zrní, (obilí), které je určeno na výkrm zvířete, by mohlo být pro chudé. Množství sóji a obilí, které je v USA použito pro dobytek, by stačilo pro miliardu lidí; půdu by bylo tedy lépe využít na pěstování než jako pastviny; pokud tedy chceme přispět k **vyřešení hladu**, měli bychom se vzdát masa;
- Zvyk jíst maso v USA je hybnou silou za **ničením tropických pralesů**; každý rok se do USA přivou stovky milionů kil masa z Costa Ricy, El Salvadoru, Guatemaly, Nicaragui, Hondurasu a Panamy;
- **Výkrmny a jatka obrovsky znečišťují řeky a potoky**. Dobytek v USA produkuje přes 100.000 kil exkrementů každou sekundu, ale ve výkrmnách prakticky neexistuje kanalizační systém; má se za to, že 90 procent škodlivého organického odpadu je v USA právě z dobytka
- Výživa založená na masu vede k mnoha **chronickým nemocem** a proteiny lze dobře nahradit z rostlinné stravy;
- **Ohled na samotná zvířata**; když si je kupujeme v supermarketech, již to je úhledný balíček, ne „zvíře“, ale „maso“, a tak zapomínáme, že v jejich žilách kolovala krev, že měly srst, dokázali pociťovat bolest a radost a měly vlastní cíle.

Pro ekologickou spiritualitu není zabíjení zvířat o sobě problém. Přinejmenším nemusíme protestovat proti zabíjení zvířat tam, kde je jim umožněna jistá kvalita života, než jdou na porážku a když je porážka rychlá a účinná tak, aby to zvíře vnímalo co nejméně (např. malé farmy). Ale jen u pár zvířat v supermarketech by byla splněna taková kritéria. Proto je možné učinit konec tomuto

zacházení tím, že budeme nakupovat u zdrojů, kde jsou taková kritéria dodržena. A říci masu úplně „ne“, znamená říci „ano“ zvířatům, jiným lidem, nám a Zemi.

Přijetí vegetariánství může být jistým druhem svátosti, denním rituálem, kterým se podílíme na Boží touze po míru na Zemi a kterým zakoušíme Boží mír. Když zvážíme často pocíťovanou nemožnost změnit svět, může být denní rituál vegetariánství zvláště motivující (empowering). Jednoduchým aktem pozvedání k ústům, se naše vidlička může stát mečem, nebo pluhem.

Světová rada církví navrhuje tyto změny v životním stylu (a McDaniel s nimi souhlasí):

- Vyhnout se kosmetice a úklidovým prostředkům krutě testovaným na zvířatech;
- Vyhnout se oblečení spojeným s utrpením zvířat (kožešiny);
- Vyhnout se podporování zábavy, kde jsou zvířata pouhým prostředkem k lidským cílům; místo toho podporovat takové formy zábavy, které živí náš smysl pro krásy Božího stvoření a oživují naše pouto;

To podle McDaniela neznamená, že se máme vyhnout veškerému využití zvířat, ale toto využití se musí dít s úctou. To platí např. pro jisté formy lékařského výzkumu. Ale i zde se musí výzkumníci pokoušet snížit počet zvířat, jak je to jen možné, dále v případě možnosti nahrazovat toto testování alternativami, zjemňovat techniky a umožňovat co největší komfort. Ani v lékařském výzkumu nejsou důvody mučit a působit trýzeň.

Odrazovou plochou pro institucionální změnu je církev. V ideálním případě jsou církve místy, kde je živěn náš smysl pro soucit a kde se učíme, co opravdu znamená žít křesťanský život. Avšak v církvích je hnutí za blaho zvířat asi tam, kde bylo před 20 lety ženské hnutí.

4.3.1.2 Lidé

Ekologická spiritualita musí být otevřena i lidským smrtelníkům, jinak se může stát **ekologickým fašismem**. Musí mít také **citlivost k chudým a bezmocným** a vidět, že pokud je někdo zlomen na těle či duchu, jsme zlomeni my všichni, protože jejich a naše životy jsou provázány, ať už to víme, či nevíme. **Zde se ekologická spiritualita spojuje s teologiemi osvobození.** K jejím tématům přidává zájem o osvobození celého života, ale proto neklade menší důraz na osvobození lidského života. **Vidí, že způsoby myšlení a cítění, které vedly k útlaku Země a jiných zvířat, jsou tytéž způsoby, které vedly k útlaku lidí.**

Člověk jako Boží obraz

V porovnání s ostatními druhy máme nesrovnatelnou schopnost péče a odpovědnosti. Dokážeme milovat hlouběji a hřešit strašněji než většina ostatních zvířat, v komunikaci s ostatními si dokážeme užívat typy intimity a trpět takovými typy odcizení, jaká ostatní zvířata nikdy nepoznají. Spiritualita ekologie si musí všimnout tohoto rozdílu a může to učinit kreativní interpretací toho, že pouze lidé jsou stvořeni k Božímu obrazu (Gn 1,26). Na to, co je tímto obrazem byly dávány různé odpovědi (svobodná vůle, kvalita duše, jako je jednoduchost a nesmrtelnost či rozum). Velmi často to bylo chápáno nejen jako rozdíl mezi člověkem a zvířaty, ale jako lidská nadřazenost nad zvířaty. **Ekologická spiritualita odmítá jakoukoli interpretaci Božího obrazu, která podtrhuje lidskou nadřazenost.** Protože dnes potřebujeme překonat etický dualismus, který tvrdí, že pouze lidé jsou hodni morálních ohledů, je důležité zdůrazňovat, že všichni tvorové přispívají něčím k božskému životu. Ekologicky orientovaní křesťané rozpoznávají, že Bůh miluje všechny tvory stejně; Bůh je plně

empatický s každým tvorem, zná jeho specifické potřeby, perspektivy. Co tedy může znamenat, že jsme utvořeni k Božímu obrazu? **Může to znamenat, že dokážeme zrcadlit božské Vědomí způsobem, který nemá na Zemi obdoby. McDaniel přitom nemá na mysli inteligenci či fantazii (imaginaci). Jiní tvorové mohou být podle jeho názoru svou inteligencí a imaginací překonávat v jistém ohledu nás /plácání/. Být učiněn k Božímu obrazu znamená tedy schopnost péče, která se blíží Boží péči. Je několik typů péče, ke které jsme voláni:**

- **inkluzivní péče** – vnitřně pociťovaná péče, která se vztahuje na každého tvora a usiluje o jeho blaho; tato péče je opakovaně frustrována realitou mravního a přírodního zla; poznáváme však, že každý život má vnitřní hodnotu;
- **spravedlivá péče** – rozpoznává potřebu hospodářské rovnosti, politické participace a osobní svobody v lidských společnostech; ve spravedlivé společnosti jsou lidé zbaveni chudoby, nezaměstnanosti a hladu, mohou se podílet na rozhodnutích, která ovlivňují jejich život, mají svobodu nesouhlasit, vybrat si náboženství a filosofii, vyhledávat informace a cestovat; tyto potřeby správně zdůrazňují teologie osvobození a politická teologie;
- **intimní péče** – zatímco spravedlivá péče se týká těch, které nemusíme přímo znát, intimní péče vyžaduje přímý kontakt s milovanou osobou; i když někdo vyhledává takový typ péče s mimolidskými tvory, většina z nás ji zná z lidské oblasti (přátelé, děti, rodiče); v intimní péči je nám dovoleno cítit ostatní lidi s hloubkou, která se podobá Boží péči o celé stvoření. Intimnost je kvalitativně bohatší než spravedlnost. Dva lidé totiž mohou žít spravedlivě, ale ne intimně. Bezprostřední vztahy, otevřenost vyžaduje víc než spravedlnost (důvěra, extáze apod.). Spravedlnost je ovšem často podmínkou intimnosti.

V životě ovšem často zaostáváme za svými možnostmi, jsme jako jednotlivci i společnosti oběti a zároveň konatelé dědičného hříchu. Zde nejde o to, že by někdy na počátku existoval dokonalý stav, ze kterého pak náš druh „upadl“, ale o to, že nenaplnujeme možnosti péče. Do jaké míry zde hraje roli genetika a sociální prostředí je nejasné, v každém případě ovšem McDaniel nesouhlasí s tím, že jsme zcela determinováni.

Naslouchání druhým

Diskuse o intimnosti ukazuje, že ekologická spiritualita je spiritualita, která naslouchá. Často máme zkušenost, že nám nikdo nenaslouchá, nebo že sami nejsme dobrými posluchači. Často pouštíme to, co nám říkají přátelé, druhým uchem ven, protože jsme příliš zaměstnáni sami sebou, vlastními problémy. Naslouchat někomu však znamená, vstoupit (imaginativně) do jeho kůže, dívat se jeho očima, z jeho perspektivy. Naslouchání není aktem **vědět o**, ale **vědět s**. V dnešní době je také potřeba **naslouchat lidem jiných náboženství**, abychom de něco naučili a dokázali relativizovat vlastní perspektivu. Také je třeba **naslouchat lidem nevěřícím**, obzvláště těm, kdo přestali věřit v Boha při setkání se zlem (např. ti, kdo přežili holokaust). Takové naslouchání chrání naši víru před tím, aby upadla do sentimentálního opomíjení tragédie. Pomáhá nám to poznat, že i když Boží láska je nekonečná, Boží moc ovlivňovat svět částečně závisí na odpovědi světa. I když uznáváme, že ateisté mohou mít pravdu, přece jen se odvažujeme doufat, že Bůh ve výše uvedeném smyslu existuje. Naučit se musíme i naslouchat radosti.

McDaniel také zdůrazňuje důležitost spravedlivé a udržitelné společnosti – čím více taková společnost je, tím více mají lidé možnosti být spolu-tvořiví. V takových společnostech se jistě bude objevovat i mnoho nesouhlasu, ale tento nesouhlas je částí bohatství shalomu. Ekologická spiritualita ovšem nevychází z předpokladu kreativity na úkor ostatních, ale spíše **kreativní kooperace**.

Společenství, ke které nejvíce tíhneme a ve které je nejlépe realizován shalom, je společenství kooperativních vztahů s lidmi, zemi i ostatními zvířaty, nebem (jako možností), s předky, bohy a bohyněmi.

4.3.2 Země

Jen USA produkuje průmysl každý rok téměř 250 milionů tun toxického odpadu každý rok. Země prvního světa vyhledávají země třetího světa, aby tam mohly tento odpad uložit. USA vynakládají ročně téměř osm miliard dolarů na výrobu pesticidů, z nichž mnoho je podezřelých z toho, že zapříčiňují rakovinu a defekty plodů. Dvě pětiny z nich se vyváží do rozvojových zemí. Čtvrtina z těchto vyvážených chemikálií je na domácí půdě přísně zakázána nebo je zde omezeno jejich využití. Tak USA přispívají k stále se rozšiřujícímu „jedovatému kruhu“. My však máme odpovědnost nejen za budoucí generace, ale i za mimolidské generace, které, stejně jako my, přispívají k Božímu životu. Musíme rozvinout spiritualitu Země. Prvním rysem této spirituality je citlivost k tomu, že hmota je živá.

Hmota je živá

Vědomě či nevědomě často rozdělujeme svět hmoty na **živý a neživý (zvířata a rostliny přiřazujeme k prvnímu, skály a submikroskopické částice k druhému)**. Živou entitou zde myslíme to, když dochází k prehenzi, počítání s vnějším okolím ze subjektivní perspektivy, ať již na vědomé, nebo nevědomé úrovni, a také snad k částečnému určení vlastního osudu, a tedy sebevytváření v reakci na toto prostředí. I „mrtvá“ hmota je tak vlastně živá – zde McDaniel následuje Whiteheada a další. Mnoho pozdější W. filosofie je věnováno odmítnutí myšlenky, že zde jsou jen děje, které jsou předměty pozorování, aniž by byly zároveň subjekty pro sebe. Proč tomu věřil? Jednak vzal vážně evoluci. A stejně jako Řekové věřili, že něco nemůže povstat z ničeho, **nevěřil, že živé se může vynořit z mrtvého**. Zadruhé W. vzal vážně současnou fyziku a předpokládal, že na submikroskopické úrovni se setkáváme spíše s „událostmi energie“ než s „vlnami“ a „částicemi“, respektive částice a vlny se skládají z takových momentálních událostí, a ty jsou v určitém smyslu cítící, protože se vztahují k minulosti a odpovídají na jiné události. Jsou tedy v jistém smyslu i kreativní. Subjektivita subatomárních událostí je samozřejmě zcela jiná než momentální zkušenost zvířete či člověka. Avšak skálu nebo kámen nyní můžeme chápat jako něco více než jen inertní hmotu, totiž jako výraz živé energie či vibrující hmoty. **Z hlediska ekologického křesťanství znamená vidět fyzickou hmotu jako živou vidět ji, jak ji vidí Bůh. V Božím pohledu je Země posvátná, a může tomu tak být i v pohledu našem.** Posvátnost zde ovšem pro nás neznamená identitu s Bohem, ale uznání, že země má vnitřní hodnotu a tato hodnota si zaslouží naši péči a úctu.

Šetrné využívání půdy

I když je důležité uznat vnitřní hodnotu Země, spiritualita Země se zde nemůže zastavit. Země je něco, co využíváme a co má pro nás tedy i instrumentální hodnotu. Lze to ukázat např. na půdě – ta má instrumentální hodnotu nejen pro člověka, ale i pro rostliny. I když odhlédneme od člověka, studium přírody ukazuje, že zvířata a rostliny mají pro sebe navzájem instrumentální hodnotu. McDaniel však kritizuje naše využívání půdy a píše, že od úsvitu zemědělských civilizací před 7000 lety zmizela polovina půdy produkující jídlo (tedy úrodné půdy). Pokud to bude pokračovat, je pravděpodobné, že se budou na světě objevovat oblasti postižené hladomorem.

Musíme se pokoušet o udržitelný agroekologický systém a zabránit zhoršování půdy; avšak nemůžeme žádat zemědělce, aby přijali takové praktiky, pokud to pro ně bude ekonomicky

neúnosné a dokud nebudeme připraveni se na tom podílet a přinést potřebné oběti. Potřebné změny v sociální a politické struktuře musí mít jinou spirituální základnu než je vůle k moci. A přece to nesmí být romantická spiritualita neužívání. Spíše musí jít o laskavé využívání, či jak říkají židé a křesťané ekologické orientace: o „správcovství“. Správcovství je ovšem třeba odlišit od pouhého rozumného managementu přírody. Zdravá a biblicky podpořená myšlenka správcovství nevidí přírodu jako něco cizího, od čeho jsme odděleni a čím můžeme manipulovat. Spíše – spolu s prvními kapitolami Genesis (2,4–4,16), různými žalmi (8,19,74,104), pasážemi z Izajáše (40,12–31; 45,9–13; 48,12-13) a Jeremjáše (27,5 a 32,17) a tématy z Přísloví (3,19-20, 8,22–31) – uzná, že lidé jsou součástí přírody, stvoření.

Starost o vlastní tělo

Jedním z nejbezprostřednějších produktů Země, o které se můžeme správcovsky starat, jsou naše těla. **Naše těla jsou, jak píše apoštol Pavel, „Božím chrámem“.** **Správná péče o těla (výživa a cvičení) jsou důležitým způsobem oslavy Boha.** Není náhoda, že středověcí křesťané počítali **lenost a nenasytost (obžerství) mezi sedm smrtelných hříchů.** Pokud se my, kteří žijeme v blahobytných národech, přestáváme starat o svá těla, přestáváme odpovídat na Boží **povolání k celosti.** Rozpoznání, že naše těla jsou Božím chrámem, nás může upomenout i na to, že „laskavé užívání“ těl (jóga, zazen, meditace, cvičení) může být **cestou k objevování Boha.** Jestliže je Bůh v našich tělech a sdílí s námi tělesnou zkušenost, můžeme se Bohu otevřít náležitým užíváním (*use and enjoyment*) svých těl.

Svět jako Boží tělo

Doposud jsme řekli, že spiritualita Země je zakořeněna ve dvou institucích: v rozpoznání posvátnosti či vnitřní hodnotě fyzické hmoty a v rozpoznání, že Země je evolučně a Bohem daným „darem“, který máme užívat podle biblicky chápaného správcovství. K tomu můžeme přidat rozpoznání, že svět je Božím tělem. Když se naučíme vidět Zemi jako Boží tělo, kultivujeme při nejmenším tři talenty:

- Kultivujeme schopnost užívat si těla spolu s Bohem. Tak jako si Bůh užívá Země s jejími barvami, tvary, zvuky a vůněmi, můžeme si ji užívat i my. Boha si můžeme představit jako milovníka a přítele;
- Když vidíme Zemi jako Boží tělo, kultivujeme schopnost léčit. Tím, že prospívám zdraví Země, prospíváme Božími zdraví. Praxe uzdravování znamená někdy pouze nechat být, nezasahovat a a dovolit Zemi, aby se regenerovala. Jindy to znamená aktivní zásah. Boha si zde můžeme představit jako dítě, snad jako Ježíška, jehož tělem je samotná Země.
- Rozvíjíme schopnost přijmout svou konečnost a naši závislost na tom, co se vymyká našemu kognitivnímu uchopení.

4.3.3 Nebe (sky)

Pět způsobů, jakým bývá nebe zakoušeno lidmi:

- Atmosféra země, se kterou je spjata změna počasí a klimatické změny;
- Domov nebeských sfér (měsíce, hvězd, planet); tyto sféry opět mohou být zakoušeny různě (astrologicky – jako průvodci osobního života a tvůrci osudu, nábožensky – jako symboly bohů a bohyní, navigačně a vědecky);
- Jako nebe (*heaven*), tedy jako domov Boha, bohů či bohů. Za Západě je to charakteristické pro abrahamovská náboženství (křesťanství, judaismus, islám), na Východě pro buddhismus čisté

školy a jisté formy bhakti hinduismu a také tento přístup nalezneme v některých původních přírodních náboženstvích;

- Jako pramen imaginace a možností, proroci hleděli k nebi, odkud očekávali nové atd.;
- Místo úniku z pozemské omezenosti (gnostikové a jejich únik – duše stoupá, aby se mysticky sjednotila s Bohem), zde obloha reprezentuje nespoutané a neomezené, oblast, která je únikem z tělesných pout.

Kritická poznámka: McDaniel mísí termíny sky a heaven! /Např: Oteřenost nebi (*divný termín – sky!*) jako Božímu přebývání vyžaduje skok fantazie, ve kterém svět vidíme jako subjekt nekonečné péče – buď vnitřně (mentální zkušenost), nebo vnějšně, skrze smysly (mapy, glóby). Musíme však zvážit dvě otázky. Můžeme si Boha ve fantazii představit na nebesích (*in the sky - podivnost!*)? A za druhé, jaký typ spirituality se může vynořit z takového vnímání?/

Imaginativní ego-transcendence

„Věrnost světu“ (Whitehead) závisí na naší **schopnosti vidět svět očima druhého** (*putting oneself in the shoes of another*) či, jak to nazývá McDaniel **imaginativní ego-transcendence**. Naší běžnou zkušeností v bdělosti je vnímat svět z „našeho“ úhlu pohledu. Imaginativní ego-transcendence nastupuje tehdy, když se pokoušíme překročit takové limitace. **Naše snaha se často ubírá jedním ze tří směrů nebo je kombinuje.**

- **Upírání pozornosti k minulosti** – snažíme se představit, jak žili lidé před námi, jak prožívali život ze své perspektivy;
- **Upírání pozornosti k přítomnosti** – např. v rozhovoru, často to děláme nevědomky; když k nám někdo mluví, snažíme se pochopit, co nám říká, na základě pochopení toho, „odkud je“;
- **Upírání pozornosti k budoucnosti** – subjekty imaginativní ego-transcendence mohou být členové budoucích generací nebo současníci, jejichž budoucnost bude zasažena naším současným jednáním. Taková anticipace je samozřejmě úzce spjata s morálkou, protože morálka je živena schopností do určité míry překonat vlastní perspektivu, vžít se do druhého, ne jednoduše do jeho minulosti a přítomnosti, ale také do toho, jak bude ovlivněn naším jednáním. Stejně jako Bůh je trpícím souputníkem, můžeme se jím díky imaginativní ego-transcendenci stát i my.

Boží inkluzivní lásku si můžeme představit tak, že se **imaginativně postavíme vedle Boha**, díváme se na svět z Boží perspektivy – z Boží perspektivy si mají být *všichni* tvorové bližními. Je to perspektiva nebe (*sky perspective*), ve které vidíme rostliny, zvířata atd. jako část biotických společenství, jako součást na konečném (*ultimate*) společenství, kterým je Boží tělo. Tento imaginativní akt není vůbec výjimečný. Částečně jej vykonáváme, když se díváme na mapu světa, kdy imaginativně stojíme nad zemí a jejími obyvateli, jako bychom byli na obloze. **Taková ego-transcendence je doprovázena schopností seberelativizace.** Vidět svět jako celek znamená relativizovat naše individuální perspektivy jako Američanů, Afričanů apod., uznat, že naše perspektivy jsou omezené a utvářené kontextem. **Kapacita je omezena přinejmenším dvojitým způsobem:**

- **Nechápeme radosti** ostatních kvůli našemu kontextu nebo omezené představivosti;
- **Nechápeme utrpení** ostatních z podobných příčin – bylo by arogantní tvrdit, že opravdu dokážeme pochopit, co je zažít mučení nebo jisté formy osobních tragédií, nebo hladomor. Inkluzivní oceňování světa je zde pokorné – s Ježíšem rozpoznává, že pouze Bůh je dobrý, pouze Bůh je příkladem **neomezeného** soucitu (*empathy*). V každém případě – máme-li milovat jako Bůh, musíme milovat **celý** svět co nejlépe.

Nebe jako stimulace pozemské naděje

Spiritualita nebe neznamena jen dívat se na zemi z hlediska nebe, ale také se dívat na nebe z hlediska země – toto hledisko je zdrojem představ, jak by věci mohly a měly ve světě vypadat. Taková otevřenost koresponduje se čtvrtým způsobem zakoušení nebe, kterou byla popsána dříve a kterou Walter Bruegemann nazval „**prorockou imaginací**“. Je to imaginace, vědomí, hebrejských proroků, Ježíše, i dnešních proroků. Je to vědomí, které otevřelo možnostem kritiky moci a vlády stávající společnosti. Podle Bruegemanna je úkolem prorocké služby vzbuzovat a život vědomí alternativní k dominantní kultuře. **Nebe (sky) nemusí být nazýváno nebesa (heaven) či být spojováno s Bohem**, aby fungovalo jako zdroj prorocké imaginace. Zde McDaniel upozorňuje na literaturu **science-fiction**, která je z větší části neteologická a prosta představ, že nebe je Božím domovem. Nicméně v řadě děl science-fiction nebe funguje jako zdroj představ toho, co je možné, toho co může být v protikladu k tomu, co je (*to je snad věc celé literatury!*). Kdekoli je otevřenost nebi jako zdroji možností pro život na Zemi, je zde také vědomě či nevědomky otevřenost pro Boha (*a co nebezpečí utopii?*).

Nebe jako stimulace nebeské (eschatologické) naděje

Je třeba být ohledně naší naděje pro život na Zemi realistický. I když se podaří uskutečnit naši nejlepší naději maximální sociální spravedlnosti, ekologické udržitelnosti a spirituálního uspokojení, jednou život na zemi skončí, a i uprostřed tohoto uskutečnění bude bolest, nemoc a násilí v přírodě. Touha srdce po naprostém míru směřuje k druhému druhu eschatologické naděje: k naději na naprosté naplnění v nějakém jiném světě po smrti. Někteří jistě řeknou, že tato touha po celistvosti je sama nemocí, neschopností přijmout konečnost, a musíme se spokojit s naší nejlepší pozemskou nadějí. Jiní řeknou, že míru můžeme dosáhnout, ale jen tak, že akceptujeme to, co je nekontrolovatelné. Nejde tedy o formování země podle našich ideálů, ale o zbavení se ideálů akceptací pozemské skutečnosti. V každé z těchto kritik je obsažena pravda. Pokud touha po dokonalém míru zahrnuje vyhnutí se konečnosti, potom je takový mír **eskapistický**, a pokud taková touha vede k přehnanému přetváření skutečnosti, potom jde o mír imperialistický. Jde zde hlavně o toto: Pokud naše naděje na posmrtný život je na úkor ocenění země a jejích tvorů, **zásvětné naděje nemohou být smířeny se zájmem o tento svět**, a to je neslučitelné s ekologickou spiritualitou. Jsou však verze této naděje, které mohou být smířeny s ekologickou a relacionální perspektivou. Zde zmiňuje známou pasáž z **Wiesela, kde chlapec visí na oprátce**, a někdo řekne, že na ní je sám Bůh. To nám však nestačí, říká McDaniel, protože se také ptáme, zda je pro tohoto chlapce nějaká naděje. **McDaniel doufá, v možnost naplnění po smrti (což nemusí nutně znamenat „nesmrtelnost“), spíše jde o růst po smrti směrem k celosti, které zahrnuje i to, co jsme komu učinili zlého. Potom bychom sdíleli i utrpení, za které jsme zodpovědní. Takové sdílení utrpení by byla forma pekla, ale zároveň by vedla ke smíření. Peklo by bylo dočasným stadiem na cestě k celosti, očištěním.** Z hlediska procesuální teologie je subjektivní nesmrtelnost metafyzickou možností, a zda je to pravda, se dozvíme, až zemřeme. Křesťané, kteří jsou informováni o vzkříšení, mohou jen doufat, že to, co bylo v tomto životě nesmířeno, bude smířeno v životě po smrti. To, co musíme podtrhnout je, že taková naděje neprotiřečí s hlubokým zájmem o život na Zemi. To, v co doufáme po smrti, není únik z konečnosti, ale naplnění pozemského života. A co se stane po dokončení životního procesu? Zde se můžeme poučit od hinduismu, z myšlenky, že žádoucí není pokračování oddělených bytostí, ale spíše **absorbování bytostí do Božího života. Toto absorbování /rozpor s Hartshornem!/ je na jedné straně uspokojivým naplněním (completion) a ustáním osobní existence. Je to smrt, která je životem, smrt, v níž je život absorbován do Božího života. To je nejhlubší význam nebe (heaven).** Je to dokonalý mír, po kterém baží srdce. Křesťané, kteří se přimknou k ekologické spiritualitě, mohou s

pokorou doufat, že všichni cítící tvorové nějakým způsobem naplní své cesty a pak sobě zemřou, a připojí se k Bohu v nebi (*zde už se nejedná o obohacení křesťanství, ale o jeho ochuzení, a nadto popření vlastních McDanielových principů a jeho obdivu k diferencovanému!*).

4.3.4 Bohové

Víra bez absolutních jistot

Příklad studenta – John považoval Bohu za něco tak pevného, jako je skála, dokud jeho matka nebyla diagnostikována s rakovinou v terminálním stadiu. Maria mu na setkání skupiny pro postižené rakovinou osobně nebo v rodině řekla, že nechápe Boha jako skálu, spíše jako neviditelnou řeku, která proniká kosmos.

Víra bez „absolutes“ (neochvějných jistot/tvrzení) je víra, která přijímá nejistotu, toleruje mnohoznačnost, je to křesťanství třetí fáze. Velkou inspirací je zde buddhismus, odkud se křesťané mohou nejvíce poučit o plynoucí, fluidní povaze skutečnosti. **Buddhisté** nazřeli, že lidské naplnění, shalom, netkví jednoduše v tom, že dostaneme věci, které si přejeme, ale v tom, že jsme schopni zbavit se iluze, že věci trvají navždy. Ekologičtí křesťané se zde mohou **naučit oproštěnosti** (to *let go*), dokonce i od Boha, aby dovolili božské řece (*fluidity*) téci jejich životy. Perspektiva McDaniel je zde ovlivněna i procesuální teologií, který mu pomáhá rozpoznat, že **změna se odehrává dokonce i v Bohu**. Žádné mapy, ani „procesuální“, však nejsou absolutní (samotný Whitehead považoval dogmatickou jistotu za bláznovství).

Proč je třeba nového chápání víry?

- Z bolesti, kterou si způsobujeme potlačováním vážných pochybností o Bohu a tvrzeních křesťanství; **předstírat jistotu je psychologicky velké břemeno**; potřebujeme víru, která nám dovoluje pochybovat dokonce i o Boží existenci;
- Z rozpoznání, že „pevná“ náboženská víra je často spojena s **předsudky** vůči těm, kdo ji nesdílí; zdá se, že absolutistická víra utlačuje ostatní lidi i samotnou Zemi; podle jednoho průzkumu trpí náboženští lidé, kteří mají „pevnou“ víru v tomto smyslu, většími předsudky než ostatní, zatímco nábožensky otevření lidé mají méně předsudků než průměrný člověk; McDaniel chce víru, která je otevřeným, adaptivním procesem;

Boží vábení a jak jej zakoušíme

Duch svatý je „kosmickým vábením“, kterým byl vesmír v rozdílných epochách přitahován k těm formám evoluce, které mají největší potenciál. Když Bible o Ježíši říká, že se zde **Slovo stalo Tělem, znamená to, že Boží Vábení bylo ztělesněno Ježíšem**. Ježíš byl otevřený Božímu volání tak, že se jeho vůle de facto stala vůlí Otce. Mohl mluvit Boží autoritou, odpouštět v Božím jménu, a uzdravovat Boží milostí. **I my můžeme svým způsobem reagovat na Boží vábení tak, jako Ježíš ve své době. Jak však vlastně zakoušíme Boží přítomnost?**

McDaniel hovoří o sedmi způsobech:

- **Pozvání k lásce** – milovat nejen druhé, ale i sebe, protože pravá láska k druhým je nemožná bez určitého stupně sebezřetivosti, zdravé sebelásky;
- **Pozvání k odpuštění a přijetí odpuštění** – je třeba přijmout i své temné stránky, které jsou jakoby nepřijatelné – také ony jsou objaty Božím srdcem;
- **Otevřenost pravdě** – ať jsou jakékoli důsledky pro osobní víru;

- **Uvědomění si kreativního potenciálu** – otevřenost snům a dobrodružství života;
- **Pozvání k oceňování lásky** – příroda a umění;
- **Volání k oprostění, přijetí změn** – např. pod vlivem zkušenosti (Marie);
- **Volání k propojení, ke vztahům** – shalom je objetím propojení.

Jak chápat Boha?

Tři verze chápání Boha:

- **Supranaturalismus** (dualismus): Bůh a vesmír se vzájemně vylučují, Bůh není součástí vesmíru a vesmír není součástí Boha; vesmír stvořená z ničeho Boží vůlí je absolutně závislý na Bohu v každém ohledu. Bůh zná minulost, současnost a budoucnost vesmíru jedním pohledem a ve vesmíru se nemůže stát nic, co Bůh nedovolí, Bůh je všemohoucí, podoben králi, který vládne nad poddanými;
- **Panteismus**: je téměř přesným opakem, Bůh není osobní činitel, spíše sestává z řek, stromů a skal;
- **Panenteismus**: v 19. století s tímto termínem přišel K. F. C. Krause (1781–1832) a podle McDaniela implikuje ekologický způsob myšlení o Bohu. Panenteismus se odlišuje od přísného dualismu a panteismu, můžeme jej pojmut i jako pokus o jakousi syntézu obou náhledů. Vesmír je součástí Boha, jako jsou fyzické pochody součástí našeho psychického života. To je pohled procesuální teologie. Radosti a utrpení světa jsou radostmi a utrpením Boha. Vesmír je Božím tělem a Bůh je více než vesmír. Vizuálně: dějiny stvoření si představme jako horizontální spirálu. Podle toho, kde bude narýsován kruh, se ukazuje, jak je chápán vztah stvoření a Boha – dualisté dají kruh a spirálu zvlášť, panenteisté narýsují spirálu v kruhu, panteisté jen spirálu.

Bůh, stvoření a Pád

Jak si představit tvorstvo přítomné v Bohu? Představme si, že **tvorstvo jsou ryby, které plavou v oceánu**. Tímto **oceánem je Bůh, který empaticky vnímá veškeré city a hnutí ryb**. Oceán samozřejmě ryby nekontroluje. Božský Oceán je „**a fellow-sufferer and fellow-enjoyer, who understands**“. A nakonec si představte, že božský Oceán nejen vnímá veškerá hnutí, ale že se je snaží **smířit do hlubšího vzorce, do celku**, ze kterého se tvorové mohou těšit tak, jak jen toho jsou schopni. Tato analogie kombinuje **dva typy obrazů – neosobní (oceán) a osobní (citlivá bytost)**. Tato kombinace ilustruje jeden rys panenteismu: **nachází pravdu v osobních i neosobních obrazech Boha**. Dále McDaniel píše o Kristu, o tom, že Boha můžeme nazývat Kristem.

Analogie oceány-ryby napovídá, že tvorové mají svou vlastní moc. Z procesuální perspektivy má každý tvor (stvoření) svou inferioritu a kreativitu. Tato kreativita sahá od neurčitosti v kvantové mechanice přes rozhodnutí zvířat až po komplexní rozhodování lidí. S tím je spjato také **odmítnutí Boha jako loutkáře. Jako jiní tvorové zakoušíme Vábění (zvířata i rostliny toto vábění cítí, ale jejich plnost je specificky „zvířecí“ a „rostlinná“ plnost, specifický shalom), ovšem ne nutně na vědomé úrovni, ale spíše v hlubinách podvědomého**. Toto vábění je váběním k cílům a možnostem, které vedou k plnosti života. Jsou tu ovšem i destruktivní cíle, jako je „atraktivita“ a „úspěch“. Některé možnosti dané Bohem jsou hluboce osobní – v pochybnostech o sobě je to možnost sebelásky, ve strachu odvahy, v resentimentu odpuštění. Ekologické křesťanství nadto

zdůrazňuje, že naši bližní zahrnují lidské i mimolidské bytosti. Hřích znamená, že stále zaostáváme za plností.

Procesuální panenteisté nemají za to, že božský Oceán stvořil vesmír jako hrnčič tvoří hrnec (manipulativní síla uplatněná na pasivní substanci). Božský Oceán spíše tvořil a tvoří jako porodní asistentka, která pomáhá ženě porodit, nebo jako dirigent, který „řídí“ orchestr. Modelem není stvoření z ničeho, spíše stvoření z chaosu. Bůh je Snílek, který povolal svět v existenci a kterým jsme povolání k míru se stvořením.

Integrita stvoření, jak ji popisuje Genesis, není zápis, ale zpětná projekce ideálního stavu. Moudrost tohoto obrazu tkví v zobrazovaném ideálu. Tento ideál je ideálem míru mezi lidmi, lidmi a zvířaty a lidmi a Zemí a můžeme mu rozumět jako **Božím snu, který bibličtí pisatelé zahlédli** – a s nimi asi i mnozí další. **Zda tyto intence byly v Boží mysli na počátku stvoření je nejasné. Mohly se vynořit v Boží mysli v průběhu dějin života na Zemi.**

Příběh o stvoření může znamenat to, že mnoho mimolidského stvoření bylo zasaženo následky lidského hříchu. Pokud je toto míněno padlým stvořením, snadno to můžeme integrovat do současné křesťanské ekologie. Ovšem pro biblické autory nebyl problém jen ničení, **ale také násilí, např. násilí masožravých zvířat.** Bibličtí autoři si mohli představovat, že je to následek lidského hříchu – a pokud ano, mýlili se. **Měli bychom v současnosti přitakat biblickým autorům, že násilí je příznak pádu, i když nebudeme souhlasit s tím, že je to způsobeno lidským hříchem? V přitakání tkví nebezpečí toho, že morálně zavrhneme přírodu, protože budeme předpokládat, že tvorové mohou jednat jinak.** Neúcta či dokonce nenávisť k přírodě přitom byly přitom častou skvrnou na historickém křesťanství. **Pokud se tomu však vyhneme, měli bychom naopak s biblickými autory souhlasit ze dvou důvodů:**

- Mnoho násilí nezjevuje Boží cíle **pro nás.** Násilí možná bylo nutné proto, aby vznikl kosmos a život. **Panenteisté věří, že ani Bůh nemohl přivábit kosmos k existenci bez toho, aby zde bylo násilí.** Přesto má pro nás Bůh nový sen, kterým je to, abychom se stali nenásilnými lidmi. Je sice nerozumné doufat, že se zvířata přestanou zabíjet, ale my sami můžeme snížit utrpení, které způsobujeme zvířatům, a útoky na Zemi. **Nemůžeme jednoduše používat násilí v přírodě jako omluvu pro naše vlastní násilí. Uznat tento důvod pádu stvoření znamená také to, že nebudeme stvoření chápat jako čirý pramen zjevení, neboť zaostává za Božím snem.** Musíme se tedy také obrátit k biblickým příběhům zjevení. Většina z nich je patriarchálním a všechny mohou být užity destruktivně. Ale přesto obrazy, jako je např. shalom v příběhu o stvoření v Genesi, nám mohou pomoci stát se takovými, jakými podle volání máme.
- Druhým důvodem, že **násilí nezjevuje Boží soucit s jednotlivými zvířaty.** Když liška pronásleduje zajíce, zajíc je vystrašený a liška hladová. Ekologové mohou říci, že je to nutné pro zdraví ekosystému, a budou mít pravdu. Přesto je zde něco špatného, něco smutného, něco tragického. Posvátná Moudrost sdílí zajícův strach i hlad lišky. V tom spočívá význam Boží smlouvy s tvorstvem. Tato smlouva znamená, že Bůh je s nimi stejně jako je s lidmi.

Ježíš Kristus a křesťanství

Má se za to, že křesťanství je dobrou zprávou pro všechny lidi na planetě. Avšak aby bylo skutečně dobré, musí být také dobrou zprávou pro vyděšené myši, které podstupují experimenty, pro

znečištěné ovzduší a pro samotnou Zemi. Co je to dobrá zpráva? Někteří říkají, že sumarizaci najdeme v J 3,16 („**Bůh tak miloval svět, že dal svého jednorozemého Syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul, ale měl život věčný.**“) Pro mnoho konzervativnějších křesťanů je význam tohoto minievangelia jasný. **Ti, kdo věří v Ježíše, půjdou do nebe. Ti, kdo nikoli, budou věčně trpět v pekle.**

Jako mnoho jiných umírněných křesťanů má McDaniel s touto interpretací problémy. **Důvody:**

- **Obavy z následků, které to má pro lidi, kteří nevěří v Ježíše.** McDaniel by spíše řekl, že Srdce vesmíru se vztahuje ke každému různým způsobem s ohledem na náboženský a sociální kontext, ve kterém dotyčný žije;
- McDaniel (ovlivněn liberalismem) nemá za to, že Ježíš žil dřív, než se zrodil na Zemi, a myslí si, že výroky o **Ježíšově preexistenci** byly přidány prvotní církvi, nikoli samotným Ježíšem. Představuje si, že Posvátná Moudrost doufala, že se během evoluce vynoří lidská bytost, která by dokázala zjevit Její něžnost a zranitelnost i Její moc křísit a nabízet naději. Taková myšlenka Posvátné Moudrosti mohla docela dobře existovat před Ježíšovým narozením. Avšak Ježíš před svým narozením nebyl „v nebi“. **Ježíš se „stal Bohem“ tím, že odpověděl na Boží volání, byl naplněn Božím Duchem;**
- Ovlivněn feministickými teoložkami má **problém s obrazem mužského Boha**, který posílá na Zemi svého Syna, a sám postrádá ženské dimenze, na Zemi se objevuje pouze v mužské podobě;
- Jako problematické vidí i to, že **cílem křesťanství je pomoci lidem dostat se do nebe;** ačkoli doufá v to, že je zde život po smrti, má za to, že primárním cílem křesťanství i ostatních náboženství je pomoc v tom, abychom žili moudře a soucitně zde a nyní. Podle některých biblistů „věčný život“ neznamená nutně život po smrti, ale spíše život inspirovaný Duchem zde a nyní. Pokud hledáme ekologickou verzi evangelia, za „věčný život“ můžeme chápat život, který je žit z Ducha, nikoli z ega, a který se tedy těší společenství s Bohem a dobrým stvořením, které Bůh tak miluje. V tomto pohledu máme podíl na věčném životě kdykoli milujeme druhé bez očekávání, hledáme pravdu kvůli ní samotné či sdílíme radost ostatních živoucích bytostí.

McDaniel píše o spáse/záchraně „z“ a spáse/záchraně „pro“. **Ekologické chápání evangelia nebude klást důraz na spáse jako spáse z věčného zatracení, ale zaměřuje se na ďábelské hranice, které zužují náš lidský potenciál, škodí ostatním, a mívá se s tím, jakou naději má pro nás Bůh.** (McDaniel sám ovšem věří v možnost očistcového utrpení i duchovní růst po smrti.) Jsme osvobozeni z existence založené na egu a osvobozeni pro pro-shalomovou existenci.

Bůh Otec?

Bůh Otec je představa, která má hluboký dopad na západní civilizaci. I když na konceptuální úrovni tvrdíme, že o božském nesmýšlíme jako o „otci“, protože víme, že nemá „pohlaví“, v zákrutech našeho podvědomí můžeme cítit, že božské je mužské. Toto otcovství může být zakoušeno mnoha způsoby, z nichž některé nemají pro ekologickou spiritualitu význam:

- **Božský otec jako policista;**
- **Všeurčující loutkář;**
- **Všudypřítomná autorita, která vyžaduje intelektuální poslušnost.**

Za zvláště nebezpečnou považuje McDaniel **kombinaci božský otec a božský král**, potom se stává otec politickým monarchou, který panuje nad světem, a který podle svých interpretů, zve muže k tomu, aby panovali nad ženami, a lidi k tomu, aby panovali nad Zemí a ostatními zvířaty. Nicméně jsou zde přinejmenším **tři způsoby, které mohou doplňovat ekologickou víru:**

- **Milující rodič**, otcovský „duch“, který na nás dohlíží s něžnou péčí;
- Vnitřní volání (vábení), stálí tichý hlas; toto volání nemusí být auditivní, spíše může jít o jeho cítění (**otcovský hlas**, který volá k shalom);
- **Otec, jako ten kdo slyší naše modlitby, sdílí naši radost a trpí spolu s námi**, stejně jako s celým stvořením.

Bůh, bohové a bohyně

Studium světových náboženství nám ukazuje, že **otec není jediná možnost, jak si představit Tajemství. Můžeme si uvědomit, že zde byly i ženské tváře a hlasy, skrze které bylo Tajemství pocítováno.** A v mnoha ohledech bohyně lépe ukazuje spojení Tajemství se Zemí a dalšími živými bytostmi než „Bůh Otec“, obzvláště pokud byl chápán supranaturalisticky spíše než panenteisticky. Z dějin náboženství také víme, že zde bylo mnoho ne-bílých, ne-západních tváří, jejichž prostřednictvím jsme cítili božské. Měli bychom těmto bohům a bohyním otevřít? McDaniel je přesvědčen, že ano. Kromě skutečnosti, že exkluzivní věrnost obrazu nebeského otce často posvěcovala rasismus a sexismus, jsou zde nejméně tři další důvody (*Beyond „God the Father“*):

- **Mnoho křesťanů potřebuje a přeje si užívat pro nebeského otce alternativní obrazy kvůli své osobní zbožnosti;** Otec byl často zobrazován jako bílý, zatímco jiné národy správně touží po tom, aby jej mohli představit svým dětem i sami přijmout tak, aby zároveň potvrdili, kým jsou ve svém pohlaví a rase, ve své kulturní tradici, radosti i bolesti; nadto se mnoho žen a někteří muži nemohou přihlásit k mužskému Bohu, v jehož jménu byly ocerňovány ženy i Země.
- **Rostoucí povědomí o světových náboženstvích** a poznání, že i když je jen jedna božská realita, je mnoho způsobů, jak si ji představit (např. čím více uvažujeme o Božském jako o Kršnovi, tím více vidíme, že Tajemství má hravý rozměr a že tento rozměr je spjat s lidskou sexualitou; dozvědět se o bohu jako o Káli znamená vidět, že dobro Tajemství nějak překračuje sentimentální dobrotu lidských konvencí a že uprostřed dobroty je moc, která je v porovnání s naší obrovská; a když se podíváme na androgynního Šivu, jehož ikony zobrazují jako ženu z jedné strany a muže z druhé strany, vidíme, že Božské přesahuje rigidně oddělené sexuální stereotypy).
- **Polymorfní charakter lidské psyché;** rigidní monoteismus někdy brání úctě k psychické rozmanitosti, a snaží se je vtěsnat pod jedinou norku chápanou jako vůli jednoho Boha; respekt naopak může být kultivován „polyteistickým uvědoměním“, kde jsou bohové a bohyně chápány jako psychologické archetypy, kolem kterých se soustředí vzorce lidského vědomí a jednání.

Jsou bohové „skuteční“?

Jsou Démétér, Šiva, Kršna atd. opravdu skuteční? To záleží samozřejmě na tom, **jak chápeme slovo „skutečný“.**

- **Něco je „skutečné“, pokud to na nás má vliv, a nejde o naše já;** v tomto smyslu jsou tito bohové a bohyně skuteční. Všichni bohové a bohyně jsou u těch, v nichž žijí, nezávislí na jejich vědomém egu. Mají to, co bychom mohli nazvat, zkušenostní zkušenost, jsou zkušenostně skuteční;
- **Něco je „skutečné“, pokud to dokáže existovat nezávisle na lidské zkušenosti,** jde tedy o ontologickou skutečnost. Pro mnoho křesťanů je takto skutečný nebeský Otec. Je zajímavé, že pro rané biblické autory existovali i ostatní bohové, až po staletích pro ně začal existovat pouze Hospodin.

Ekologická spiritualita, kterou McDaniel navrhuje je monoteistická, přijímá to, že je zde jediné Tajemství, kterému důvěřujeme, od kterého se můžeme nechat vést a které o vše něžně pečuje.

Ovšem to neznamena, že ekologičtí křesťané musí nutně popřít ontologickou realitu jiných bohů a bohyň. **Je možné, že bohové a bohyně existují jako zemští a nadzemští duchové**, o kterých Bible píše jako o „Božích andělech“ a skrze které je za jistých okolností zjevováno Tajemství. **Současnému člověku připadá takové myšlení nmoderní, ale současný světoobraz nemusí mít poslední slovo.** McDaniel má za to, že člověk v může zůstat křesťanem a přitom věřit v ontologickou realitu bohů a bohyň */jenže tady udělá logický skok, když z Šivy atd. dělá vlastně biblické anděly/*, nebo tuto otázku může nechat otevřenou. Důležité v každém případě je uznat jejich zkušenostní skutečnost pro ostatní a otevřít se možnosti, že mohou být zkušenostní skutečností pro nás.

Božský slon

Abychom si otevřeli této možnosti, může pomoci **analogie z hinduismu**. Touto analogií je slon, **kterého se dotýkají slepí lidé. Podle této analogie je božské Tajemství jako slon, a my jsme slepí lidé, kteří se dotýkají jeho různých údů, a naše popisy se pak různí podle toho, čeho se dotýkáme.** Když nabízíme své popisy, často si nedokážeme uvědomit, že popisujeme tutéž realitu z různých hledisek. Následkem je často náboženská netolerance. **Ekologická spiritualita, kterou McDaniel navrhuje, přidává však ještě něco jiného – říká, že se slon stále mění**, stejně jako se mění lidé, kteří se jej dotýkají, a že se mění podle potřeb a okolností lidí, kteří se dotýkají. Pro lidi, kteří trpí se Tajemství stává zranitelným bohem, *a fellow sufferer*, pro lidi, kteří potřebují naději, se Tajemství stává bohem budoucnosti, přicházejícím mesiášem, pro lidi, kteří potřebují pojitko s přírodou, se stává Tajemství bohyní země či zvířetem, nebo jak v Řecku Panem, který byl zčásti člověkem a zčásti zvířetem. Ovšem bohové a bohyně nejsou jednoduše údy slona, dotyk k nim něco přidává. To znamená, že bohové a bohyně nejsou jednoduše odhazením Božského, ale také našimi vlastními projekcemi a interpretacemi jeho přirozenosti. Kvůli tomuto faktu si uvědomujeme, že nemůžeme absolutizovat jakýkoli obraz Božského, což platí i pro nebeského Otce. Absolutizovat obraz znamená konstruovat jej jako finální, definitivní zjevení božského Tajemství a učinit jej nekritizovatelným. Současný odpor proti experimentování s alternativními obrazy Božského v křesťanské církvi je příkladem takové absolutizace. Absolutizace je problematická, protože často vede k nadvládě nad ostatními, včetně země a dalších zvířat ve jménu posvátného zjevení.

Jací bohové, jaké bohyně?

Ne **všechny tváře a hlasy, které objevujeme uvnitř sebe jsou teofaniemi Božského**. Obrazy Tajemství jako božského policisty, který navozuje strach, nebo všemohoucího loutkáře, který dovoluje či působí tragédie, jsou hluboce problematické. Někdy slyšíme **hlasy, které nás volají k destrukci nás či druhých, někdy vidíme tváře, které jen zrcadlí naše ego. Pro křesťany je kritériem toho, kterým bohům a bohyním můžeme být otevřeni, shalom, plnost života.** Přijmout toto kritérium neznamena privilegovaný přístup k Božskému. Je možné, že Božské je nakonec anti-shalom, a že kritérium shalomu je částečné, nebo zcela chybné. V záležitostech víry není možná jistota. Přijmout shalom jako kritérium hodnocení různých nároků na teofanii je samo vírou v jednu tvář a jeden hlas Božského, jednu teofanii, jako normativní pro hodnocení jiných. **Je to hlas a tvář Ježíše Krista. Chápat Ježíše jako normativního znamená dvě věci:**

- vidět Ježíše jako toho, jehož život, smrt a vzkříšení jsou svědectvím o shalomu; možná vždy neztělesňoval shalom, ale zdá se, že vždy doufal, že to dělá; přijmout Ježíše jako normativního znamená vzít jeho věc za svou, jeho touhu po shalom, symbolizovanou slovním spojením „**Boží království**“;

- vidět v okolnostech jeho života a smrti hlas Tajemství, které se učinilo konkrétním, slovo se stalo tělem, jde o ztělesnění „Vábení“; to neznamena, že Ježíš byl ndspřirozenou bytostí, byl plně člověkem, ale občas se otevřel Bohu natolik, že jeho naděje a Boží tužby se staly dvěma stranami jedné životní cesty, stal se natolik transparentní pro Boží Vábení, že se Boží Vábení stalo jeho vábením. Křesťané, kteří vykládají Ježíše jako inkarnované Slovo, si nemusí myslet, že jsou všechny pravdy o Bohu Ježíšem vyčerpány. Křesťané se mohou nechat obohatit i tím, co podle jejich nejlepšího vědění obohacuje pravdu a naději shalomu, jak jej zjevuje Ježíš.

5. Otevřenost a zakotvenost

V dnešní době existují dvě překážky v následování Krista. Jde o

- **konzumerismus bez kořenů** (*rootless consumerism*) a
- **fundamentalismus bez křídel** (*wingless fundamentalism*). Je to Skylla a Charybda našeho věku. V USA si je mnoho studentů vědomo toho, že je na výběr z mnoha možností, ale právě konzumerismus a fundamentalismus mají největší sílu.

5.1 Konzumerismus bez kořenů

O konzumerismu bez kořenů se dozvídáme z **reklamy**, jde je nám říkáno, že když si koupíme tento deodorant či toto mýdlo, toto auto, vše bude s naším životem v pořádku. Staneme se úspěšnými a přitažlivými. **Úspěch a přitažlivost (atraktivita) jsou božskou dvojicí konzumní kultury**. Co je však úspěch? Pokud jsme křesťané, máme za to, že úspěch je být podoben Kristu (pomáhat uzdravovat poškozené životy, odpouštět, nést kříže s odvahou...). **Sekulární kultura však definuje úspěch jinak** – úspěšná osoba je ta, která vydělá hodně peněz, užívá si toho, že jí ostatní závidí. Úspěch znamená slávu, peníze a moc. **Také přitažlivost (atraktivita) je definována nekřesťansky**. U Ježíše se jednalo o přitažlivost, která pramenila z pokory, soucitu s marginalizovanými a z připravenosti mluvit pravdu nehledě na následky. V konzumní společnosti je přitažlivý ten, kdo je mladý a sexy, nebo starý a význačný. Přitažlivost znamená vnější, nikoli vnitřní krásu. Světový úspěch ani fyzická krása však **nevedou k trvalému štěstí**. Jsou příliš efemérní a příliš závislé na egu. Zato velká náboženství poskytují kořeny. A konzumní společnost je bez kořenů, a když se jí necháme pohltit, sami kořeny ztrácíme. **Problém konzumerismu je také ten, že nám nedokáže nabídnout kotvu uprostřed bolesti**.

Konzumerismus také znamená, že vše – lidé, zvířata i rostliny – se proměňují v pouhou komoditu, zboží. Účelem života je zbohatnout, nakoupit si hračky a zemřít. Spása přichází prostřednictvím nakupování.

5.2 Fundamentalismus bez křídel

Je to jakákoli forma náboženství, která reaguje na konzumerismus bez kořenů tak, že klade přehnaný důraz na návrat k tradičním kořenům. Pak dochází k absolutizaci Bible, tradičních vyznání či určitého souboru učení – nebo nějaké kombinaci tohoto. Fundamentalismus, píše McDaniel dále, má ovšem podobu nejen křesťanskou, ale zabývá se zejména křesťanskou, a specificky protestantskou verzí, se kterou se setkává ve vysokoškolských kampuzech. **Znamená to víru, že lidé jsou spaseni přijetím Krista jako osobního Pána a Spasitele, chápání Bible jako neomylné autority, potlačování pochybností, zamítání učení jiných náboženství a popírání vnitřní hodnoty Země a jejích tvorů, protože to hraničí z „pohanstvím“**. Když křesťanství přestane nabízet křídla, stane se utlačovatelským. Nabízí bezpečí bez dobrodružství, kořeny bez křídel, a kořeny se pak stávají samy problematickými. Abychom se vyhnuli fundamentalismu je třeba se upomenout, že **křesťanský život**

sám je poutnictví. Někdy je třeba v Božím jménu přeseknout samotné kořeny, např. takové, které nás připoutávají k exkluzivismu, patriarchalismu či antropocentrismu.

Kdyby si měl McDaniel vybrat mezi konzumerismem a fundamentalismem, **vybral by si fundamentalismus**, protože se setkal s několika studenty, kterým takováto víra pomohla, např. i v překonání drogové závislosti. Zároveň ovšem fundamentalismus vidí velmi kriticky – mj. i proto, že tento postoj byl v minulosti a je i v přítomnosti spojen s násilím. **Fundamentalismus bez křídel je však spíše zotročen než podporován minulostí.** Jde však o to, aby nám dávali kořeny takovou výživu, abychom mohli vzlétnout. To, co hledá McDaniel je křesťanství, které má kořeny i křídla. **Doufá, že fundamentalističtí studenti pokročí za fundamentalismus, ale nikoli za Ježíše.**

5.3 Mít kořeny i křídla

Metafora kořenů a křídel je spjata s **přednáškou rabína**, který řekl, že **když chceme vychovávat děti, chceme jim dát kořeny a křídla** – zakořenění a jistotu, pocit propojení s podstatnými věcmi, a chceme, aby měly nové myšlenky a pocity. McDaniel věří, že Duch povolává mnoho lidí k různým formám křesťanského života podle okolností, temperamentu a potřeb. McDaniel má také za to, že Duch volá mnohé lidi ne k tomu, aby byli křesťany, ale aby byli dobrými židy, muslimy či hinduisty. Osobně pociťoval přítomnost Božího ducha u mnoha lidí, kteří sledovali jiné cesty než křesťanské. Zatímco všichni mohou být povoláni k podobnosti Kristu (*Christlike*), každý svým způsobem, ne všichni jsou povoláni k tomu být křesťany.

5.4 Zakořenění ve zdravé půdě

Potřebujeme jako stromy zdravou půdu, někdy žijeme v opravdu nezdravém prostředí. Co je touto půdou?

- Nejprve jsou tu **druzí lidé**. V nich se setkáváme s Bohem – a to platí nejen pro lidi, kteří opětují naši lásku. Tři příklady – radost ze služby potřebným, setkání s těmi, kdo jsou nenáviděni a pohrdáni, radost lásky i ve vztahu k těm, kdo nás zranili.
- Zadruhé je tu **moudrost světových náboženství**. McDaniel se primárně učil z křesťanství a sekundárně z buddhismu
- Dalším místem, kde můžeme najít zdravou půdu, je spíše vnitřní než vnější. Je to obrat k tiché přítomnosti Boha v nás (**modlitba, meditace**);
- **Země**. Zemí myslí přitom McDaniel čtyři věci zároveň:
 - planeta, na které žijeme;
 - půda;
 - živoucí bytosti jako celek;
 - každá jednotlivá bytost (ta je považována za hodnotnou o sobě).

Proč je tak důležité být zakořeněn v Zemi?

- Abychom se s ní cítili **spřízněni**, a tak ji přestali vykořisťovat.
- Odcizení od mimolidských dimenzí Země. Jedním z hlavních forem modlářství je to, že lidské potřeby mohou naplnit jen mezilidské vztahy a interakce. Místo abychom vložili nějakou naději do možnosti smysluplných vztahů s lidmi, vkládáme do nich naději veškerou; tím ponecháváme stranou možnost **společenství se Zemí a jejími tvory**.

Jak jsme již nyní zakořenění v Zemi?

- Nejprve jsme zakořeněni v Zemi do té míry, do jaké **závisíme na jejích energiích** v každé chvíli svých životů (dýcháme, jíme, pijeme). V určitém smyslu je Země jako naše matka a my jako její děti, které na ní takto závisí.
- Za druhé jsme zakořeněni v Zemi, protože **jsme učiněni z pozemských materiálů** – jsme učiněni z prachu, v němž se po smrti zase navracíme (Gn 3,19).
- Za třetí jsme zakořeněni v Zemi tím, že **jsme částí jejích dějin**. Naše pocity a jednání jsou součástí širších dějin, dějin života na Zemi, což je součást dějin kosmu.

Těmto třem způsobům zakořenění se nemůžeme vyhnout. Ale na spirituální rovině můžeme být v Zemi zakořeněni více, než jsme. Cílem této kapitoly je ukázat osm cest, jak to můžeme udělat. Prvních pět cest nazývá McDaniel „**zelená milost**“. Pět forem zelené milosti můžeme nazývat pěti způsoby zakoušení Boha. Z. milost znamená uzdravení, které k nám přichází, když se těšíme bohatým vazbám s druhými lidmi, rostlinami a zvířaty, Zemí. Je to druh milosti oslavovaný ekofeministkami, přírodními národy, hlubinnými ekology a sakramentalisty. Většina z nás zakouší zelenou milost ve spojení s druhými lidmi. Avšak McDaniel se chce zaměřit na zbývajících 99 procent tvorstva. Zbývajících tři cesty či způsoby nazývá McDaniel „**rudou milost**“. Odkazuje zde na vylitou Ježíšovu krev – rudá je barva krve.

1) Užívat si konkrétního místa s respektem k němu;

Většina z nás již ví, co je tímto „smyslem pro místo“ (jako děti jsme měli taková místa, jako dospělí se někam navracíme). Pokud žijeme hlavně doma, i zde můžeme mít oblíbená místa a pozorovat, jak nám dopadá slunce na ruku apod. McDaniel v této souvislosti píše i o znalosti místa. Co to znamená? Odpověď přebírá z jiného zdroje (zde jen výběr):

Vystopovat vodu, kterou pijeme, od místa srážek až po kohoutek.

Kolik dnů zbývá do úplňku (dovolená odchylka dva dny)?

Jaké má složení půda, na které stojíme?

Jaké byly srážky v oblasti, kde žijete, minulý rok (dovolená odchylka jeden inch na 20 inchů)?

Kdy byl ve vaší oblasti naposledy požár?

Jmenujte pět původních jedlých rostlin ve své oblasti a řekněte, kdy rostou.

Z jakého směru obvykle přicházejí zimní bouře v této oblasti?

Jaká zvířata byla v oblasti vyhubena?

Z místa, kde toto čtete, ukažte na sever.

Atd.

Podle našich odpovědí poznáme, jak moc známe svůj bioregion a jakou k němu máme úctu.

2) úcta k jednotlivým zvířatům jako subjektům;

McDaniel využívá **termínu A. Schweitzera – úcta k životu**. Smysl pro místo někdy zdůrazňuje systémy, ale nezabývá se jednotlivci. Je to jako milovat lidstvo, ale nenávidět jednotlivé lidi. V této souvislosti poukazuje McDaniel na tradice, které jsou spjaty s takovou úctou – džinismus a džinismem ovlivněný buddhismus (*ahimsa*)

3) úcta k Zemi jako celku;

Jde o novou možnost, dříve byla vizualizace celé planety nemožná (fotky z vesmíru!). Někteří hovoří o Zemi jako o Subjektu, organismu, McDaniel ji vidí spíše jako společenství subjektů (jako les - stromy).

4) otevřenost k vlastnímu tělu;

Náš nejbližší kontakt se Zemí se neotvírá na základě znalosti bioregionů nebo spjatosti s planetou, nebo citlivostí ke zvířatům; přichází skrze dýchání, jezení, spaní a chození. Na Západě byl bohužel tělu přisuzován v duchovní cestě malý význam. Někteří lidé věří, že čím více jsou duchovní, tím více jsou netělesní. O svých tělech dále uvažujeme jako o komoditách, vidíme je tak, jak je „vidí druzí“ – chceme být krásnější, vypadat mužněji, jako modelové/modelky. Ovšem uvědomění si těla, které má McDaniel na mysli znamená chápat tělo jako předmět důvěry a zdroj moudrosti. Důvěřovat tělu znamená uvědomit si, že tělo je akumulovaná moudrost miliard let kosmické, geologické a biologické evoluce.

5) vnitřní ticho, které umožňuje naslouchat Zemi;

Znamená oproštění od vnitřní zaujatosti (zaujetí) a naslouchání rytům, energiím a zjevení samotné Země. „Slyšení“ zde zastupuje i jiné smysly – vidění, naslouchání, dotýkání, čichání. Někdy dochází k překročení ega (ego-transcendenci) – J. Baird Callicott, když uviděl znečištěnou Mississippi, si uvědomil, že jeho osobní zájmy nebyly zasaženy, a přece si uvědomil, že ho to zraňuje. V záblesku sebepoznání se mu náhle odhalilo, že řeka je částí jeho samého.

Naše reakce na Zem může být bolest, nikoli potěšení. To nás vede k dalšímu typu zakořenění v Zemi, otevřenosti tragickému rozměru. Pro McDaniele to souvisí i s uvědoměním toho, že tragické sdílí samotné Srdce vesmíru (kříž Ježíše Krista) – rudá milost.

6) cítit bolest světa, lidskou i mimolidskou;

Některou bolest lze ospravedlnit (např. smrt zvířete kvůli záchraně ekosystému), jiná nemůže být ospravedlněna (bití ženy). Křesťanství s kořeny a křídly ovšem bude vidět tragické rysy toho prvního. Je důležité, abychom vnímali bolest z hlediska oběti, jen tak jsme se skutečně použili z moudrosti kříže. Otevřenost bolesti světa je jedním ze způsobů, jak pochopit naši spjatost se všemi, kdo žijí a trpí. Je to způsob, jak ztvrdit to, že jsme tělo a jdeme cestou veškerého těla.

7) smířit se s vlastní násilností, která je součástí pozemské existence;

Druhý rozměr rudé milosti má co činit s naší konečností. Jsme zakořenění v Zemi, když přijímáme a neskrýváme svou konečnost, naše vlastní hranice. Takových hranic, které sdílíme s tvorstvem, je mnoho (stárnutí, smrt, nemoc, zkušenost frustrace, strachu a ztráty). Pro většinu z nás to také znamená, že nedokážeme uskutečnit všechny své cíle a představy. Místo soucitu s ostatními však často upadáme do závisti a nenávisti a svou konečnost, svá omezení a selhání před sebou zastíráme (potlačení). A svou nechtěnou stránku pak projektujeme na ostatní. Předstíráme, že „oni“ jsou naprosto zlí, zatímco „my“ jsme naprosto dobří. Psychologické zdraví však vyžaduje, abychom se

vzdali ambicí, že dosáhneme morální dokonalosti, a že si budeme vědomi svých nechtěných stránek. Ježíšův kříž je způsob, jak to učinit, neboť znamená, že Svatá Moudrost nás přijímá a miluje navzdory našim selháním. Zakořeněnost v Zemi zahrnuje vědomí selhání, vědomí hříchu.

8) poznat volání Svaté Moudrosti překonat tuto násilnost a stát se tvůrcem pokoje v poškozeném světě.

Jakmile si uvědomíme svou násilnost, nedostatek soucitu, můžeme její energii přetavit konstruktivním způsobem. Můžeme slyšet volání Svaté Moudrosti k činění míru v poškozeném světě. Zde si uvědomujeme, co znamená být učiněn „k Božímu obrazu“ (Gn 1,26). Neznamená to opustit svou pozemskost, ale spíše se stát plně člověkem tím, že si uvědomím svůj potenciál pro moudrost a soucit. Jako Ježíš na kříži neodpovídáme na násilí násilím, ale láskou.

Pozn. Zelenou a rudou milost je třeba spojit. Křesťanský život, který zdůrazňuje pouze rudou milost, se lehce stane morbidním a přestává se zajímat o Boží přítomnost ve zbytku stvoření; křesťanský život, který zdůrazňuje pouze zelenou milost, lehce zapomíná, že všichni potřebujeme Lásku, která nám odpouští a miluje i uprostřed našeho násilí, a sdílí břemeno utrpení. Ve zkušenosti se zelená a rudá milost mohou vyvažovat.

6. Kritické slovo o církvi (závěr)

McDaniel uzvává, že církev je na stále na hony vzdálená tomu, aby se stala opravdovým stimulem ekologického myšlení a cítění. Platí to zvláště pro severoamerickou církev. Tato církev spíše podporuje status quo, než aby se stala domovem pro chudé a bezbranné. Je spíše nepřitelem všeho mimolidského než přítelem Země a jiných zvířat. Je spíše doménou exkluzivismu než Cesty, která nevyklučuje jiné cesty.